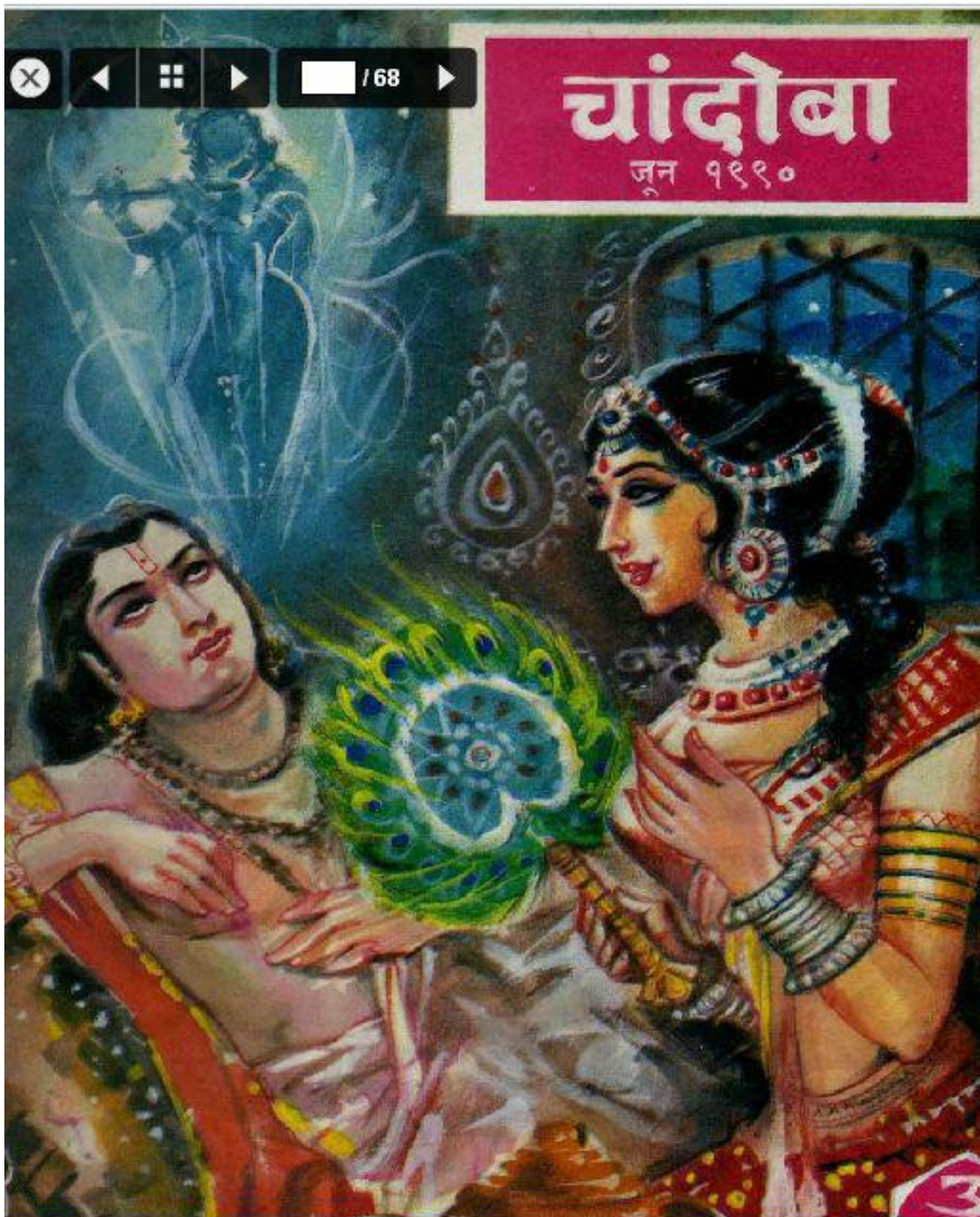

/68
चांदोबा
जून १९९०

सत्तावीस वर्षां नंतर सूर्योदय

Chandran

रंगभेदाला विरोध करण्यासाठी संघर्ष करणारे दक्षिण आफ्रिकेच्या राष्ट्रीय स्वतंत्रता आंदोलनाचे महान नेता नेल्सन मंडेला शेवटी सत्तावीस वर्षे व सात महिन्यांच्या दीर्घ कारावासातून मुक्त झाले. दक्षिण आफ्रिकेतील गोऱ्या सरकारने आजपर्यंत रंगभेदाची नीति अवलंबिली, परंतु जगांतील बदलत्या राजनैतिक हवेच्या प्रवाहात ती टिकू शकली नाही आणि म्हणून हा निर्णय घ्यावा लागला. आज सारे जग रंगभेदाकडे तिरस्काराने पाहते आणि म्हणून रंगभेदी सरकार नष्ट करण्याचे उपाय शोधत आहे. जनतेत मंडेला बाबत भक्ति-भाव, श्रद्धा, गाढ प्रेम अशा रीतीने उफाळून आले आहे की लोक मंडेलाच्या मुक्तीला मानवतावादाचा प्रचंड जय मानू लागले. आज नेल्सन मंडेला दक्षिण आफ्रिकेचे राष्ट्र-पिता बनले आहेत.

आफ्रिका खंडाच्या दक्षिणी टोकाकडील भू-भागालाच दक्षिण आफ्रिका म्हणतात. त्याचे चार भाग आहेत—केप ऑफ गुड होप, नेटाल, ट्रान्सवाल आणि ऑरेंज फ्री स्टेट. या सर्व भागांवर गोऱ्यांचे राज्य होते. सन १९६० मध्ये दक्षिण आफ्रिकेला स्वातंत्र्य मिळाले. येथील राजधानी आहे प्रिटोरिया. या देशाची लोकसंख्या तीन कोटींहून अधिक आहे व क्षेत्रफळ आहे १२,२१,०३७ चौरस किलोमीटर.

जगात हाच एक देश आहे जिथे सोने आणि हिरे विपुल प्रमाणात मिळतात. पण येथील राज्य-संचालन मात्र अधर्म आणि

अन्यायाने कलंकित झालेले आहे. गोऱ्या लोकांची संख्या कमी असली तरी येथील गौरधार्जिण्या सरकारने गोऱ्यांना अनेक विशेष अधिकार दिलेले आहेत. काळे लोक संख्येने अधिक असले तरी त्यांच्यावर मात्र अनेक बंधने लादलेली आहेत. या रंगभेदाच्या विरोधासाठी जनतेने प्रचंड चळवळ सुरू केली. जगातील सर्वांना या चळवळीबद्दल सहानुभूति आहे. नेल्सन मंडेला 'आफ्रिकन नॅशनल काँग्रेस' चे सूत्रधार होते आणि त्यांनी धैर्याने मुक्ति-संग्राम चालवला. म्हणून गोऱ्या सरकारने त्यांना सत्तावीस वर्षे कैदेत ठेवले आणि शेवटी ११ फेब्रुवारी रोजी कारावासातून मुक्त केले. मंडेला जेव्हा कैदेत होते, तेव्हा त्यांची पत्नी विनी हिने चळवळ चालू ठेवली.

आज गोऱ्या सरकारला कळून चुकलं की काळ्या लोकांवर अत्याचार करण्याचा उद्योग बंद करायची वेळ आलेली आहे. रंगभेदी सरकार विरुद्ध तिरस्काराची ही लाट दक्षिण आफ्रिकेपुरती मर्यादित राहिली नाही, तिने एका आंतरराष्ट्रीय चळवळीचे रूप ग्रहण केले. सर्व दिशांनी जोरदार विरोध होऊ लागला, तेव्हा दक्षिण आफ्रिकेचे अध्यक्ष एफ्. डब्ल्यू. डी. क्लार्क जागृत झाले आणि त्यांनी आपली परंपरा सोडून मंडेलांना मुक्त करण्याचा निर्णय घेतला. सध्याची एकूण परिस्थिति पाहता क्लार्क साहेबांनी कोणत्या उद्देशाने मंडेलांना मुक्त केले हे निश्चितपणे सांगता येणार नाही. दक्षिण आफ्रिकेतील हा नव्या युगाचा प्रारंभ कितपत टिकून राहील हे काळच ठरवील. आपापसातील सद्भावना वाढीस लागण्यात, तसेच काळ्या व गोऱ्या जमातीत नि क्लार्क आणि मंडेला यांच्यात शांतिपूर्ण सुसंवाद स्थापित व्हावा अशी आपण आशा करू या.

लोकेशची अडचण

विश्रामपुरमधे एक व्यापारी रहात असे. त्याचे नाव होते लोकेश. साठ वर्षांचा होता होता त्याला आपल्या कामधंद्यातून सुट्टी मिळाली, कारण आता त्याचा मुलगा केशव सर्व कामधंदा छान संभाळू लागला होता. लोकेशला आता सगळा आरामच आराम होता!

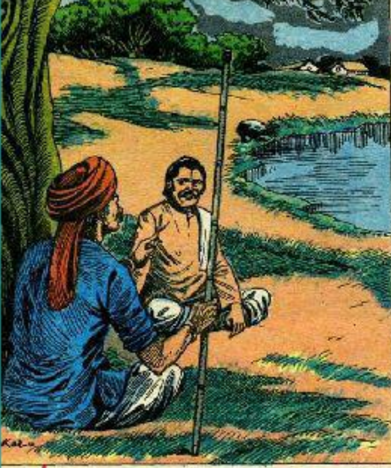
घरात बसून वेळ काढणे लोकेशला जड जाऊ लागले. म्हातारपणामुळे त्याची बुद्धी नाठी झाल्यासारखी झाली अन् तो काहीतरी बडबडत राहू लागला. बायको, मुले अन् सुना यांना आता तो त्रास देऊ लागला.

दिवसभर बायको-सुनांकडून निरनिराळे पदार्थ बनवून घेऊन तो आपल्या जिभेचे चोचले पुरवून घेऊ लागला. पोटभर खाऊन दिवसाच तो चांगला घोरत पडू लागला. दिवसभर अशा झोपा काढल्यावर लोकेशला रात्री झोप येईनाशी होऊ लागली.

रात्री कोणी आरामात झोपलेले दिसले की लोकेशला त्यांचा द्वेष वाटू लागला. बिचारा एकटा एकटा जागून करील तरी काय? मग गाढ झोपलेल्या आपल्या बायकोला उठवून तो विचारी–"अग, दुधाच्या पातेल्यावर झाकण ठेवलंस ना नीट?" अशाच तऱ्हेने तो आपल्या मुलालाही झोपेतून उठवून उगाच काही-बाही विचारत राही–"कायरे! सुनबाई काय करत आहे?"

रात्री चांगले गाढ झोपलेल्या लोकांना असे मधेच उठवून भलते-सलते प्रश्न विचारल्यावर ते बिचारे रागाने लाल होत. पण घरातला सर्वात वयस्क, अनुभवी म्हातारा होता न तो! त्यामुळे आपला राग दाबून, पण जरा कडक आवाजात

सिंधु देशपांडे

त्यांनी लोकेशला सांगून टाकलं की–"यापुढे असं आम्हाला रात्री-बेरात्री उठवून आमची झोप खराब करायची नाही!"

रात्री झोपही येत नाही, इतर कुणाला उठवायचीही मनाई; नाहीतर काही-बाही बोलण्यात तरी वेळ घालवता आला असता! त्यामुळे कंटाळून एका रात्री लोकेश घराबाहेर पडला. निर्मनुष्य गल्ल्या-गल्ल्यांमधून फिरत तो तलावाजवळ पोचला. तेथे एक चिंचेचे झाड होते, त्याच्याखाली कोणीतरी जोरजोरात घोरत पडलेले होते.

ते दृश्य पहाताच लोकेशच्या मनात पुन्हा द्वेष जागा झाला. आपल्या घरात चांगली मऊमऊ गादी असूनही आपल्याला झोप येत नाही, अन् हा माणूस अंथरायला काही नसूनही खडबडीत जमिनीवर इतका आरामात कसा झोपू शकतो?

लोकेशने त्या व्यक्तीच्या पाठीवर थापटत त्याला विचारले–"कोण आहेस बाबा तू? इतक्या आरामात इथे कसा काय झोपला आहेस!"

झोपलेला माणूस घाबरतच उठून बसला आणि चवळ जाचपडून त्याने सोटा उचलून हातात घेतला. इतके केल्यावर त्याला जणू बळ आले, त्याने एकदम खेकसून विचारले–"कोण आहेस तू? कोणी चोर-डाकू की पिशाच्च?"

सोटयाकडे पहात बिचकत बिचकत लोकेश उत्तरला–"मी कोणी चोरही नाही न् भूत-पिशाच्चही नाही. मला एक विचित्र रोग जडलाय–झोप न येण्याचा रोग! घरात सगळीजणं मजेत झोपतात; मी कुणाला उठवलं तर रागावतात माझ्यावर ते. तूच सांग बाबा मला, की करावं तरी काय? म्हणून असा चालत या आडवेळी इथे आलो आहे; आता स्वत:बद्दल सांग बरं तू?"

यावर तो माणूस म्हणाला–"मी रात्री गावात पहारा देण्याचं काम करतो. माझं नाव गबडू. दिवसभर घरातलं कामकाज; एक क्षणभरही उसन्त मिळत नाही मला! नातवंडं जराही डोळा लागू देत नाहीत पहा दिवसा! मी तरी काय करू? म्हणून पहारा करता करता मी मधे-मधे असा झोपतो."

लोकेशने जरा वेळ विचार करून म्हटले-"हे पहा गबडू, तुला दिवसा झोपता येत नाही. अन् मला रात्री झोप येत नाही, तेव्हा आता वेळ काढण्यासाठी आपण फरंमरं खेळू या. छान चांदणं आहे नं? प्रकाशही भरपूर आहे."

"फरंमरं खेळायला तर मला सुद्धा आवडतं, पण मग पहारा कोण करील? कुठे चोरी-बिरी झाली तर उगीच माझ्या नोकरीवर गदा येईल नं? तेव्हा माझं एक ऐक, आपण दोघं इथं बसून फरंमरं खेळू या; पण मधेमधे माझ्या ऐवजी तू एकदा गावात फेरी मारून पहारा द्यायचा. त्या वेळात मी थोडा वेळ झोप काढू शकेन. तुझी करमणूक होईल, अन् माझंही काम साधेल. काय, आहे कबूल?" पहारेकरी गबडूने विचारले.

लोकेशने हे म्हणणे मान्य केले आणि दोघेही त्या झाडाखाली अड्डा जमवून बसून फरंमरं खेळू लागले. थोडया वेळाने जांभई देत गबडू म्हणाला–"आता मला झोप येत आहे." आणि तिथेच जमिनीवर आडवा पडून तो झोपून गेला.

आता गबडूचा सोटा उचलून लोकेश पहाऱ्यावर निघाला. अशा तऱ्हेने रोजच लोकेश घरातून निसटून जायला लागला.

तो थोडा वेळ गबडूशी खेळे अन् मग सोटा घेऊन गबडूच्या कामावर गल्ल्या-गल्ल्या फिरे. लोकेशच्या मुलाच्या केशवच्या मनात एकदा त्याच्याबद्दल काही शंका आली आणि एका रात्री पित्याच्या मागे लपत-छपत जाऊन रात्री तो काय काय करतो, हे पाहून घेतले.

मध्यरात्री लोकेश घरातून बाहेर पडला, तलावाकाठच्या चिंचेखाली थोडा वेळ गबडूशी फरंमरं खेळला अन् मग गबडूचा सोडा उचलून गावच्या गल्ली-बोळातून पहारा देत फिरू लागला. पहाट होता होता सोटा पुन्हा गबडूच्या हाती सोंपवून हळूच घरी येऊन पोचला–हा सर्वंच उद्योग त्याला दिसला.

त्या रात्री केशवला झोपही नीट लागली नाही. पण बापाच्या या उद्योगाबद्दल तो आपल्या आईजवळ, किंवा बायकोजवळही काहीच बोलला नाही. पण तो मनातल्या मनात बापाचं हे वागणं कसं बदलावं याचा मात्र विचार करत राहिला.

याच परिस्थितीत एक दिवस केशवचा मामा–गोस्वामी हा पाहुणा म्हणून आला. तेव्हा आपल्या मामाला केशवने सर्व हकिकत सांगून त्याचा सल्ला विचारला.

यावर हसत हसत गोस्वामी म्हणाला– "ही काही मोठी अवघड गोष्ट नव्हे. तुझ्या बापाला सुधारायचं काम माझ्याकडे लागलं, आज रात्री मी फाटकातच खाट टाकून झोपतो. माझ्याजवळ एक सोटाही ठेव. पहाट होता-होता लोकेश परत आला, की काय होईल ते तू स्वतःच जवळपास लपून राहून पहा."

आपल्या मामाचे सांगणे मानून केशवने मामाच्या म्हणण्याप्रमाणे सर्व व्यवस्था केली.

त्या रात्री आपल्या मनासारखं सगळं करून–म्हणजे गबडूशी फरंमरं खेळणे, गल्ली-बोळातून सोटा हाती घेऊन पहाऱ्यासाठी फिरणे वगैरे सर्व करून झाले आणि लोकेश घरी आला, तेव्हा बाहेर खाटेवर बसलेला गोस्वामी म्हणाला– "काय दाजी, गबडू पहारेकऱ्याला सोटा परत करायला विसरलात वाटतं? हा पहा सोटा!"

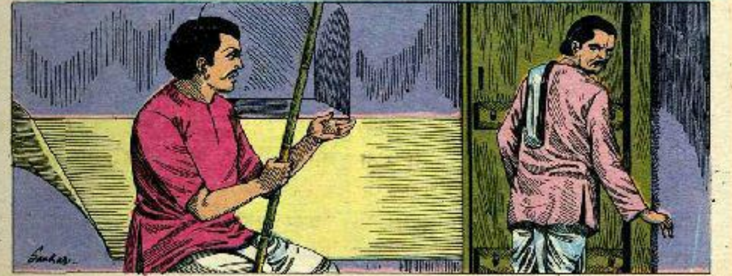
"कोण गबडू? कसला सोटा? काय म्हणतोस काय तू?" आपला घाबरटपणा लपवायचा प्रयत्न करत लोकेश बोलला.

यावर खो खो हसत गोस्वामी म्हणाला– "हे पहा, तुम्ही रात्री गबडूशी फरंमरं खेळता अन् मग गल्लीबोळातून पहारा देत फिरून येता, हे रहस्य तुमच्या केशवला माहीत आहे, अन् आता मलाही कळलं आहे. गावातल्या आणखी कोणाला या गोष्टीचा पत्ता लागला तर ते आपसात कुजबूज करतील अन् मग गावभर नाचक्की होईल तुमची."

"हो, तुझं म्हणणं मान्य आहे मला. पण माझं कोण ऐकणार? रात्री मला झोप येत नाही. मग रात्रभर मी कसा वेळ काढू? काय करू, तूच सांग तर?" लोकेशने विचारले.

"ऐका सांगतो, दिवसभर तुम्ही झोपून रहाता. म्हणूनच रात्री झोप येत नाही तुम्हाला. त्यापेक्षा दिवसा काही काम करा न! तुमच्या व्यवसायतलं एकादं लहान-मोठं काम सांभाळा, घरातल्या मुलांबरोबर खेळा, त्यांना खेळवा. घरातलं एकादं काम करा! तुमच्या मुलाच्या डोक्यावरचाही थोडा भार हलका होईल, त्यालाही बरं वाटेल यामुळे! दिवसा काम केल्याने तुम्हाला जो थकवा येईल, त्यामुळे तुम्हाला रात्री झोप चांगली येईल, तुमची अडचणही दूर होऊन जाईल पहा. मीही आता थोडे दिवस इथेच राहीन. मीही पाहीन की असं केल्यावरही झोप कशी येणार नाही ते!"

हे बोलणे लोकेशला आवडले. त्याच दिवसापासून त्याने आपला नवा कार्यक्रम आखला. मग पहातो मला झोप कशी येत नाही ते! आता दिवसभर कष्ट करून लोकेश बिचारा चांगलाच थकून जाई अन् रात्री अंथरुणाला पाठ लागताच तो घोरू लागे. रात्रीच्या झोपेची त्याची तक्रार दूर झालेली पाहून केशव व गोस्वामीही खूष झाले!

यशाची लालसा

सोनपुरचा राजा मोठा विनोदी नि हास्यप्रेमी होता, तसाच तो फार हुशार ही होता.

एकदा त्याने आपल्या राज्यात दवंडी पिटवली. घोषणा अशी होती–"ज्याला यशाची मुळिच लालसा नाही, त्याने अमुक दिवशी दरबारात यावे. त्याचा सत्कार केला जाईल."

ज्याला यशाची लालसा नाही त्याचा सत्कार करण्याचा दिवस आला. या सत्कारासाठी काही लोक दरबारात हजर झाले. त्यांच्याकडे पाहून राजा विनोदाने म्हणाला–"बरं, तर मग तुम्ही सर्वजण या सत्कारासाठी आपल्याला योग्य समजता हं? याच्या मागे तुमची यशाची लालसाच नाही का? म्हणून मी तुमच्या पैकी कोणाला ही या सत्कारासाठी योग्य समजत नाही! तुम्ही आता जाऊ शकता."

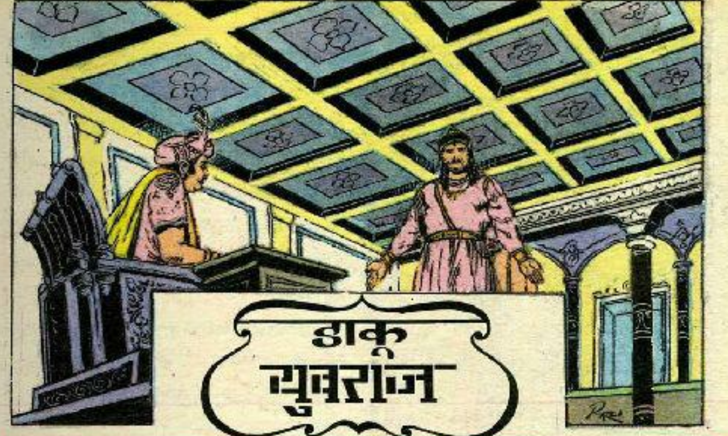
त्यांच्यातील प्रमोद नावाचा एक चालू माणूस पुढे आला नि राजाला म्हणाला–"महाराज, दुसरा कोणी या सन्मानाला योग्य आहे की नाही हे मला माहीत नाही! पण स्वतः बद्दल मात्र मी म्हणू शकतो की मी या सन्मानाला सर्वथैव योग्य आहे. माझ्या मनात यशाची लालसा अगदी मुळिच नाही!"

राजाने विचारले–"असं असेल तर सत्कारासाठी इथे आलास कशाला?"

यावर प्रमोदने उत्तर दिलं–"प्रभु, याचं एक कारण आहे. माझ्या गावातील लोकांनी अनेक वेळा माझा सत्कार करण्याचा घाट घातला. पण मी तो धुडकावून लावला, कारण मला यशाची लालसा यत्किंचित ही नाही. सत्काराचा अव्हेर करणारा म्हणून आपो आपच मला मिळालं यश! आता मी सम्मान स्वीकारला नाही तर माझं यश आणखी वाढणार नाही का?"

प्रमोदच्या चातुर्यावर राजा खुश झाला नि त्याने सत्कार-समारंभ घडवून आणला.

डाकू युवराज

[८]

[कारस्थान करून वीरसिंह सुमेधच्या सिंहासनावर बसला खरा, पण तो सुखासमाधानाने राहू शकत नव्हता. ज्या बुरखाधारी व्यक्तीने वसन्तला वाचवले, तो कोण होता हे काही त्याला समजू शकले नाही. कोण केव्हा बंड करून उठेल, याची भीती त्याच्या मनात कायम घर करून होती. या भीतीमुळे तो जनतेला अधिकच छळू लागला. पुढे वाचा–]

जसजसा काळ जात राहिला, तसतशी वीरसिंहच्या मनात, आसपासची राज्ये जिंकण्याचा विचार डोके वर काढू लागला! या इच्छेमुळे जणू त्याची विचार-शक्तीच नाहीशी झाली! त्याने आपल्या सरदारांना समक्ष बोलवून त्यांच्यापुढे आपली ही इच्छा प्रकट केली. आसपासची राज्ये जिंकण्याचे स्वप्न त्याचे हे सरदारही बाळगून होतेच, त्यामुळे त्या त्या राज्यातली धन-संपत्ति लुटण्याची संधी त्यांना मिळणार होती. वीरसिंह बरोबरच त्यांचाही ह्यात व्यक्तिगत लाभ होणार होता, त्यामुळे ते लोभी सरदार एकदम खूष झाले!

वीरसिंहच्या कळपातील खास सरदार खूपच खूष झाले!

वीरसिंहच्या कळपात खास सरदार होता कपालकंठ. त्यालाच वीरसिंहने आपला सेना-पति नेमले. दुसऱ्या दिवशी रात्री आपल्या-

कडे बोलावून वीरसिंहने एकांतात त्याला विचारले–"मला वाटतं, आता आपण शेजारची राज्यं जिंकायला सुरुवात करावी. कसा वाटतो माझा हा विचार तुला?"

"मी पूर्वीच याबद्दल विचार करून ठेवला आहे. आपली सुरुवात अमृतपुरी-पासूनच व्हायला हवी. त्याचं एक कारणही आहे. अमृतपुरीचा राजा सत्यसेन हा राजा शांतिदेव याचा मामा आहे. तो आपणावर फार जळत असतो." कपालकंठ उत्सुकतेने बोलत राहिला.

वीरसिंहला कपालकंठचे हे बोलणे फार आवडले. तो म्हणाला–"मला हेरांकडून कळलंय की सत्यसेन हल्ली आजारी आहे, ही तर आपल्याला चांगली संधी आहे. तेव्हा आता लवकरच युद्धाची जय्यत तयारी कर. हां, आणि नदी पार करण्यासाठी आता-पासूनच पुरेशा नावा बांधायला सुरुवात करायची आज्ञा दे."

यावर हसत हसत कपालकंठ म्हणाला–"आपण कशाची काळजी करू नये महाराज!"

मिनिटभर गप्प राहून वीरसिंह पुन्हा म्हणाला–"अच्छा, हे बघ कपालकंठ, नदी पार करण्यासाठी सैन्य किती दिवसात तयार ठेवू शकशील?"

यावर जराही विचारात न पडता सेनापती तत्परतेने म्हणाला–"महाराज, आपली इच्छा असेल तर आपण उद्या रात्रीच नदी ओलांडू शकू! सर्व तयारी आहेच."

एकदम आनन्दून वीरसिंह यावर म्हणाला–"अरे, असं असेल तर आपण परवा रात्रीच निघू या. मला फार आनन्द वाटतोय, की माझं मन ओळखून तू अगोदरच सर्व तयारी करून ठेवली आहेस. अमृतपुरी जिंकून आपण जेव्हा परत येऊ, तेव्हा मी तुझा चांगला सत्कार करीन. सेनापती असावा तर असा!"

"महाराज, आपली विचारशक्ति तर अजबच आहे! आपण खूप बुद्धिमान आहात. परवा जेव्हा अचानक जाऊन आपलं सैन्य अमृतपुरीला वेढा घालील, तेव्हा अमृतपुरीतले लोक हैराण होऊन जातील! सकाळ उजाडता उजाडता ते राज्य आपल्या हाती पडेल महाराज!" कपालकंठ उत्साहाने उतावळा झाला होता.

नव्या सेनापतीच्या उत्साहामुळे वीरसिंह खूप आनन्दून गेला व त्याची पाठ जोराने थोपटली. कपालकंठलाही स्वर्ग दोन बोटे उरला असे वाटले. मोठ्या अदबीने वीरसिंहला मुजरा करून तो तेथून निघून गेला.

त्याच रात्री कपालकंठने सर्व सरदारांना बोलावून घेतले आणि त्यांना वीरसिंहचा विचार बोलून दाखवला. तेही सर्वजण फार प्रसन्न झाले हे ऐकून! त्यांना माहीत होते की अमृतपुरीचे सैन्य आपल्या सैन्यापुढे फारसा टिकाव धरू शकणार नाही. दुर्बळ लोकांना सतावण्यात दुष्ट लोकांना नेहमीच आनन्द वाटत असतो. या लढाईनन्तरच्या लूटमारीत आपल्याला व्यक्तिगत खूप फायदा होईल, खूपशी धनदौलत हाती लागेल या विचाराने ते सर्वजण आनन्दित झाले. सर्वांनी मिळून हल्ला कसा करावा वगैरेबद्दल योजना बनवली. नंतर कपालकंठ म्हणाला–"आता या क्षणापासून आपण युद्धाच्या तयारीला लागू या. पण लक्षात

ठेवा, ही खबर अगोदर कुठे बाहेर फुटली तर मात्र तुम्हापैकी कोणीही वाचणार नाही; नीट सावध रहा."

पण याचा काही उपयोग झाला नाही. त्यांच्यातला एक सरदार तेथून सरळ दारूच्या गुत्त्यावर पोचला. दारूच्या नशेत तो काहीबाही बरळू लागला. दारूबाजांची तर ही सवयच असते नं!

गुत्त्याच्या मालकाला तो म्हणू लागला–"चांदीची पन्नास नाणी तुला द्यायला माझ्याकडून काही दिवस उशीर होत आहे ना? आता बघ, मी परत येईन ना, तेव्हा चान्दीचीच काय; पण सोन्याची पन्नास नाणी देईन बघ तुला!"

त्याच्या बोलण्याने मालक चमकलाच! त्याने आश्चर्याने विचारले–"अरे पण जाणार आहेस कुठे? कुठून आल्यावर देणार आहेस सोन्याची नाणी मला?"

"ए, जोरात बोलू नकोस हं! एक गुप्त गोष्ट आहे. मी नदी पार करून जाईन ना, तिथून आल्यावर देईन बघ! समजलं? आता जास्त काही बोलू नकोस." उत्तरादाखल सरदार म्हणाला.

पण मालकाने विचारलेच–"ठीक आहे. पण परत केव्हा येशील?"

"उद्यानन्तर कधीही! कारण हल्ला तर होणार उद्या रात्रीच." सरदार हसत बोलला.

गुत्त्याच्या उंबरठ्याजवळच बसलेला एक तरूण हे सर्व लक्षपूर्वक ऐकत होता. पण मालकाच्या किंवा सरदाराच्याही ते लक्षात आले नाही. तो तरूण भिकाऱ्यासारखा दिसत होता, पण त्याच्या डोळ्यात एक साहसी व बुद्धिमानीची चमक होती! हा होता आपला वसन्त! तो अलीकडे अमृतपुरीत रहात होता, पण सुमेध राज्यात वेष बदलून वारंवार फेरफटका करीत असे तो! आणि आपल्या सारख्या साहसी व बुद्धिमान तरुणांना आपल्या पक्षात घेण्याचे काम करीत असे. जनतेचे कल्याण व्हावे म्हणून वीरसिंहचे शासन हाणून पाडायचा त्याचा विचार होता. ते कसे हाणून पाडावे याचाच तो सदासर्वदा विचार करत असे. अजून पर्यंत त्याला योग्य मार्ग सापडत नव्हता. बुरखाधारी व्यक्तीने त्याची मृत्युदंडातून सुटका केल्यापासून त्याचा बुरखाधारीवर चांगलाच विश्वास बसला होता.

कधीकधी तो बुरखाधारी वीर म्हणे– "भोळ्याभाबड्या अन् निरपराध जनतेचं वीरसिंहपासून आपल्याला रक्षण करायला हवं, परंतु असं करताना आपण कोणचीही हिंसा नाही करायची. वीरसिंहाचा सरदार असो, की मामुली शिपाई असो–त्यांना आपण मारायचं नाही, कारण त्या बिचाऱ्यांना आपापल्या अधिकाऱ्यांच्या आज्ञेचं पालन करावं लागतं. हां, पण जर कोणी अबोध जनतेला किंवा स्त्रियांना त्रास देत असेल, तर मात्र आपण त्यांची गय करायची नाही, त्यांना योग्य शिक्षा द्यायलाच हवी."

बुरखाधारी खरोखरीचा कोण आहे, हे ओळखण्यासाठी वसन्तने खूप प्रयत्न केला, पण त्याला ते जमले नाही. वसन्तने एकदा स्वतः त्याला विचारले, तेव्हा तो वीर म्हणाला–"वेळ आली की प्रत्येक गोष्ट आपोआपच कळू लागते. तोपर्यंत वाट पहाणं हेच शहाणपणाचं असतं." त्या आवाजातल्या दृढतेमुळे वसन्त गप्पच झाला.

आता वसन्त हळूच गुत्त्याबाहेर पडला. समोर काळाकुट्ट अंधार पसरलेला होता. तिथेच एका खांबाला सरदाराचा घोडा बांधलेला होता. आत सरदार व गुत्त्याचा मालक अजून बोलण्यातच गुंतलेले आहेत अशी खात्री करून वसन्त घोड्याकडे वळला. त्याने फुरफुर किंवा खिकाळू नये म्हणून तोंडाने हळूच प्रेमाचा आवाज करत व त्याच्या पुठ्ठ्यावरून प्रेमाने हात फिरवत वसन्तने त्याची दोरी सोडली अन् पट्कन त्यावर स्वार होऊन त्याने घोड्याला टाच दिली.

वसन्तला घेऊन घोडा मुकाट्याने सरपट धावत निघाला, तासभराच्या दौडीनन्तर

वसन्त सुधारा नदीच्या किनाऱ्यावर पोचला. घोड्याला तिथेच सोडून वसन्त नदीच्या पाण्यात शिरला. प्रवाहाला वेग फारसा नव्हता अन् पाणीही उथळच होते. एका तासाच्या आतच वसन्तने नदी पार केली, अन् पैलतीरावरल्या अमृतपुरीत पाय ठेवला त्याने.

अमृतपुरी तसं एक छोटंसंच नगर होते. तेथली जनताही शान्तिप्रेमी होती. सर्वजण शांतपणे झोपलेले होते. वसन्त सरळ मन्त्र्याच्या दारी पोचला अन् त्याने दरबानाला सांगितले की–"मला तावडतोब काही महत्त्वाच्या कामासाठी मन्त्री महाराजांची भेट हवी." मन्त्री जागाच होता.

त्याने वसन्तच्या आवाजातली भीती ओळखली व दरबानाला त्याला ताबडतोब आत पाठवण्याची आज्ञा दिली. त्यामुळे काहीही अडचण न येता वसन्त थेट मन्त्र्यासमोर जाऊन पोचला.

वसन्तने ताबडतोब वीरसिंहाच्या हालचालीची व योजनेची बितंबातमी मन्त्र्याला सांगितली. मन्त्री सावध झाला अन् त्याने आपल्या सेनापतीला बोलावून घेतले. ते दोघेही मिळून राजाकडे गेले.

आजारी असलेल्या सत्यसेनने मन्त्र्याच्या तोंडून राज्यावर हल्ल्याची बातमी ऐकली अन् तो दचकूनच गेला. दुःखाने तो म्हणाला–"माझी मुलगी अन् जावई मला सोडून तर गेलेच. अन् माझं राज्यही जाणार असं वाटू लागलंय मला!"

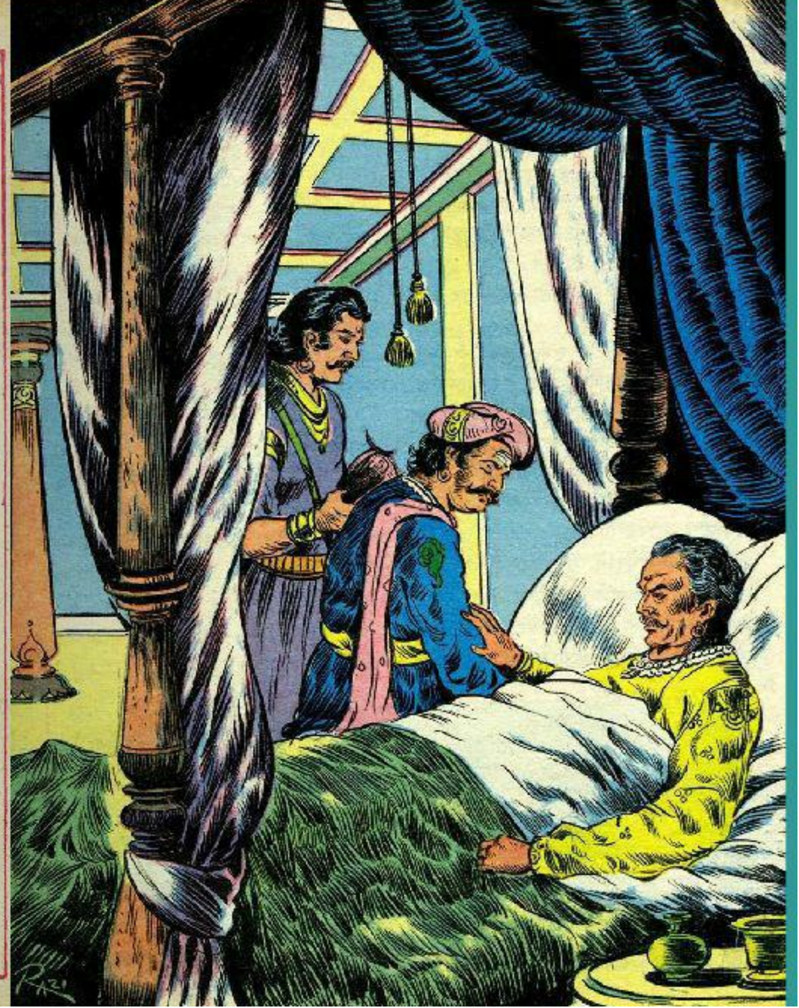
यावर सेनापती दृढनिश्चयी आवाजात राजाला म्हणाला–"आपण असे हताश का होता महाराज? माझ्या शरीरात रक्ताचा अखेरचा थेंब असेपर्यंत मी राज्याचे रक्षण करत राहीन."

सत्यसेन तरीही म्हणाला–"सेनापति, तुमची राजभक्ति कशी आहे हे मला माहीत का नाही? पण सुमेधच्या तुलनेत आपले सैन्य कमी अन् दुर्बळ आहे. यापेक्षा तू नदीकिनारी जा अन् शत्रु पोचताच त्यांच्याशी तह कर. आपसात मिटू शकलं तर उगीच आपल्या लोकांचं रक्त कशाला सांडायचं? आपण त्यांना खंडणीही कबूल करू; तू सांग त्यांना तसं."

मन्त्री अन् सेनापति यावर थोडा वेळ गप्पच झाले. नंतर मन्त्री म्हणाला–"प्रभू, आम्ही आपल्या आज्ञेचं पालन करू. मलाही असंच वाटतंय की सध्या तरी आपला विचारच ठीक आहे. पण त्यांनी आपला प्रस्ताव मानला नाही तर? मग तर लढाई करावी लागेल ना?"

राजा काय बोलणार? सर्वांचीच अंतःकरणे जड झाली होती!

ठरलेल्या योजनेप्रमाणे त्या रात्री वीरसेनचे सैन्य सुधारा नदीच्या किनारी

पोचले. सर्व हत्यारे नावांवर चढवली गेली अन् काही सरदारहीं नावांवर चढले. नंतर बाकी सैनिकांना उद्देशून कपालकंठ म्हणाला–"आता तुम्ही सर्वजण नदीत उतरा आणि पोहून पैलतीरावर पोचा."

जवळच असणारा वीरसिंह कपालकंठच्या कार्यचातुर्याचे मनातल्या मनात कौतुक करत होता. तो नंतर स्वत: एका नावेत बसला. सर्व नौकांचा जथ्था आता नदी पार करू लागला.

नदीच्या पलीकडे उभी असलेली सेना दिसू लागली. वीरसिंह आला तर त्याच्याशी बोलणी करून तह करण्यासाठी अमृतपुरीचा मन्त्री तयार होऊन बसला होता.

पण त्याच वेळी अचानक नदीचे पाणी चढू लागले. रात्री बहुधा नदीच्या वरच्या प्रवाहात जोरदार वृष्टि झालेली असावी. त्या भयानक पुराने सुधारेचं पाणी क्षण-क्षणाला वाढू लागले अन् प्रवाहानेही एकदम वेग धरला. वीरसिंहचे लोक ओरडूआरडू लागले. त्यांच्या ओरडयाने आसमन्त भरून गेला. नावाही प्रवाहाच्या वेगाबरोबर वाहून जाऊ लागू लागल्या. शेवटी त्या उलटल्या. त्यावरचे लोक व पोहणारे सैनिक घाबरून घाबरून कसेबसे जीव वाचवायचा प्रयत्न करू लागले. प्रत्येकाला आपलाच जीव प्यारा! कोण कुणाचा जीव वाचवू पहाणार? अशातच किती सैनिक बुडून मेले अन् किती धारेला लागून वाहून गेले, याचा पत्ताच लागला नाही. वीरसिंह आणि कपालकंठ कसेबसे संकटातून वाचले होते. आणि थोडया वेळाने सर्व वातावरण आपोआप शान्त झाले.

या आस्मानी सुलतानीचीं हकीकत ऐकून अमृतपुरीचा राजा सत्यसेन मात्र खूश होऊन गेला! तो म्हणाला–"देवानेच आमची संकटातून सुटका केली, पण यापुढे मात्र आपल्याला संकटाला तोंड द्यायला नेहमी तयार असले पाहिजे. आपल्याला आपल्या सैन्याचे संगठन केले पाहिजे.

मन्त्री म्हणाला–"हां प्रभु! याची व्यवस्था मी ताबडतोब करतो." (क्रमश:)

गुलामीच्या बेड्या

राजा विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडापाशी गेला, झाडावरून प्रेत खाली उतरवले नि आपल्या खांद्यावर टाकून नेहमी प्रमाणे मुकाटयाने स्मशानाकडे चालू लागला. प्रेतात वास करणारा वेताळ राजाला म्हणाला–" राजन्, अर्ध्या रात्री या बीभत्स व भयानक स्मशानात आपण जे कठोर परिश्रम करीत आहात, ते पाहून मला मोठं आश्चर्य वाटतं! मनात एक शंका ही येते की राज्यकारभाराचं काम विश्वासाने कोणावर तरी सोपवून आपण इथं आला आहात. राज्य-संचालनाचा भार ज्याच्या वर विश्वासपूर्वक आपण सोडला आहे, त्याने दगा दिला तर? अनेक वर्षापूर्वी एका राजापुढे अशीच समस्या निर्माण झाली. त्या राजाचं नाव होतं शत्रुजित. त्या वेळी त्या राजाने काय केलं हे मी तुम्हाला

वेताळाच्या गोष्टी

सांगतो. गोष्ट ऐकून तुमची थकावट ही थोडी दूर होईल." असं म्हणून वेताळ विक्रमादित्य राजाला गोष्ट सांगू लागला.

प्राचीन काळची गोष्ट आहे. शत्रुजित नावाचा एक राजा होता. तो विशालपुर देशावर शासन करी. शत्रुजितच्या मनात नित्य प्रजेच्या कल्याणाचे विचार असत. राज्याकांक्षा त्याच्या मनांत मुळिच नसे. त्याने आपलं राज्य शंभर भागात विभागलं. एकेका भागावर एक एक अधिकारी नेमला. या अधिकाऱ्यांना पूर्ण स्वातंत्र्य दिलं.

बरेच दिवस कोणी काही तक्रारच आणली नाही. कोणी वादी आला नाही.

म्हणून राजा शत्रुजित समजला की आपल्या राज्यात सर्वत्र आबादी-आबाद आहे.

अशी काही वर्षे गेली. एक दिवशी शरदिज नावाचा एक माणूस राजाकडे आला नि तक्रार करू लागला—"महाराज, आपण राज्याचे शंभर भाग केलेत आणि त्यांवर शंभर अधिकारी नेमलेत! हे सर्व अधिकारी बेइमानी नि भ्रष्टाचारी होऊन गेलेले आहेत."

हे सर्व ऐकून शत्रुजितला आश्चर्य वाटलं. त्याने शरदिजला विचारलं—"तुझ्यावर काय अन्याय झाला बरं?"

"प्रभु, मी ज्या भागात रहातो, तिथला अधिकारी आहे वीरसिंह. तो एक नंबरचा लाचखोर आहे. त्याला काही रुपयांची लाच दिली की कुठल्या ही नालायक माणसाला चांगली नोकरी मिळू शकते." शरदिजने राजाला वस्तुस्थिति सांगितली.

"बरं, पण तुझ्यावर काय अन्याय झाला हे तर सांगशील अगोदर?" राजा शत्रुजितने विचारले.

"महाराज, भ्रष्टाचाऱ्यांना जागच्या जागी पकडण्याचं काम वीरसिंहाने माझ्याकडे सोपवलं होतं. मी भ्रष्टाचाऱ्यांना पकडलं म्हणून नोकरी गमावून बसलो." शरदिजने राजाला सांगितलं.

राजाने विचारले—"मग तुला आपली नोकरी परत मिळवून देऊ का?"

"नको महाराज, काही ना काही काम करून मी राजधानीत आरामात राहू शकतो. नोकरी करण्याची मला मुळिच इच्छा नाही. एकदा स्वतः आपण जाऊन आपल्या डोळयांनी वीरसिंहाचे प्रताप पहावेत. हेच आपल्याला सांगायला मी इथं आलो आहे." शरदिज म्हणाला.

दुसऱ्याच दिवशी शत्रुजित वीरसिंहाकडे जायला निघाला.

वीरसिंह मोठ्या अदबीने राजाचा आदर-सत्कार करू लागला. तेव्हां शत्रुजित त्याला म्हणाला—"हे बघ वीरसिंह, तुझ्या आतिथ्यासाठी मी इथं आलो नाही. प्रजेची सुख-दुःख पाहण्यासाठी मी आलो आहे. तशी आपल्या भागात घोषणा कर."

वीरसिंहाने तसे जाहीर केले. राजाला भेटण्यासाठी अनेक लोक येऊं लागले. एका शेतकऱ्याने राजाला सांगितलं—"महाराज, माझी दहा एकरांची शेती आहे. नियमानुसार द्यावयाच्या करा व्यतिरिक्त वीरसिंह माझ्याकडून वीस पोती धान्य वसूल करतो. अशी दहा वर्षे झाली. मला दोनशे पोती धान्य परत मिळवून देण्याची कृपा कराल?"

एक मुलीचा बाप राजाकडे आला नि निवेदन केलं—"प्रभु, माझ्या मुलीला एक

स्थळ सांगून आलं. हुंडा म्हणून मी एक हजार रुपये दिले, तर विरसिंहाने मला धमकावलं—'हुंडा देण्याच्या अपराधा बद्दल तुला तुरुंगात का डांबू नये?' मी त्याला पाचशे रुपये दिले नि मग माझ्यावरचं संकट टळलं. हुंडा दिल्याशिवाय मुलींची लग्न होत नाहीत. आणि आता तर हुंड्याबरोबरच वीरसिहाला ही छानशी रक्कम द्यावी लागते. आपणच आमचं रक्षण करा माय-बाप या वीरसिंहाच्या कचाट्यातून."

एका मुलाच्या बापाने राजाला सांगितलं-"महाराज, मी आपल्या मुलाच्या लग्नात हुंडा घेऊ इच्छित नव्हतो. पण या वीरसिंहाने मला तसं ही करू दिलं नाही.

त्याने मला हुंडा घ्यायला भाग पाडलं नि त्यातील अर्धी रक्कम माझ्याकडून जबरदस्तीने वसूल केली."

व्यापारी पाळी पाळीनं मोठ-मोठ्या रकमा वीरसिंहाला देत होते. वीरसिंह स्वत: मातबर व्यापाऱ्यांकडून भल्या मोठ्या रकमा मागून घेत असे. कलाकार मंडळी नृत्य-गायन वा अन्य मनोरंजनाचे कार्यक्रम वीरसिंहासाठी फुकट सादर करीत. जिकडे पहावे तिकडे अत्याचार नि भ्रष्टाचाराचा सुळसुळाट होता!

हे सगळं ऐकून राजा शत्रुजितला मोठं आश्चर्य वाटलं. त्याने लगेच काही कर्मचाऱ्यांना बोलवलं आणि म्हटलं–

"वीरसिंहाने तुम्हाला नोकरी दिली खरी! पण पगार म्हणून तुम्हाला जो पैसा मिळतो ते प्रजेचं धन आहे. तुम्ही लोक प्रजेवर अन्याय करीत आहात. इथे जो अन्याय व अंदाधुंदी चालली आहे, त्यावाबत तुम्ही मला काही ही सूचना दिली नाहीत, हे बरोबर आहे का? तुमचं काय म्हणणं आहे या बाबतीत?"

सर्व जण माना खाली घालून क्षण भर गप्प बसले. नंतर त्यांनी राजापुढे आपली बाजू मांडली–"महाराज, आपण वीरसिंहाला सर्वाधिकार दिलेत. त्याने काही ही केले, तरी त्याच्या विरुद्ध कोण काय करणार? त्याचं म्हणणं ऐकलं नाही म्हणून बिचाऱ्या शरदिजला आपली नोकरी गमवावी लागली. राज्याचा हा भागच सोडून जावं लागलं त्याला! त्याच्या इतकं धैर्य नि धाडस आमच्यात नाही, आम्ही मग मिळून सर्व काही पहात राहिलो झालं मुकाट्याने!"

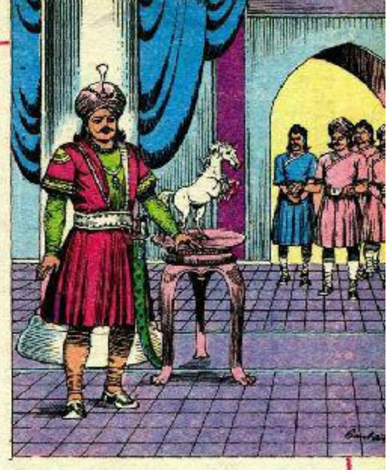
शत्रुजितने सर्वाधिकारी वीरसिंहाला बोलवून घेतलं. स्वतः ज्या सर्व तक्रारी ऐकल्या, त्या सर्व सांगून राजाने विचारले– "आता सांग, तुझं काय म्हणणं आहे या सर्वांवर?"

वीरसिंहाने उत्तर दिले–"महाराज, सर्व लोक माझ्या विरुद्ध बोलत असतील, तर मी ते सर्व नाकबूल कसं करू? मला एक वर्षाची मुदत द्या. मी स्वत:ला सुधारून घेईन, कृपा करून मला एक संधि द्यावी आपण."

सर्वांनी राजाला विनवले की वीरसिंहाला मुळिच मुदत देण्यात येऊ नये. तरी पण ते न ऐकता राजा शत्रुजितने वीरसिंहाला एक वर्षाची मुदत दिली आणि तो आपल्या राजधानीकडे निघून गेला.

या एक वर्षाच्या मुदतीचा वीरसिंहाने संपूर्णपणे दुरुपयोग केला. त्याने आपल्या वर्तनात थोडा ही बदल केला नाही. ज्या लोकांनी राजाकडे त्याच्या विरुद्ध तक्रार केली, त्या सर्वांवर चांगलाच सूड उगवला त्याने. हे सर्व लोक प्रतिकारार्थ सज्ज होऊन उठले. त्यांनी आपल्यापैकी काहींना आपला प्रतिनिधि बनवलं नि राजा शत्रुजितकडे त्यांना पाठवून दिलं. प्रतिनिधींनी जाऊन राजाला सांगितलं– "आम्हाला खरोखरीचा श्रेष्ठ व सुविचारी असा सर्वाधिकारी पाहिजे. आपण तातडतोब अशा एकाद्या अधिकाऱ्याची आमच्या भागात रवानगी करावी. तसेच या भ्रष्ट वीरसिंहाला चांगली कडक शिक्षा व्हावी."

राजा शत्रुजितने वीरसिंहाला कसली ही कठोर शिक्षा दिली नाही. फक्त त्याला अधिकार-पदावरून दूर केलं. त्याच्या

जागी नवीन अधिकारी म्हणून शरदिजची नेमणूक केली.

वेताळाने आपली गोष्ट संपवली आणि राजा विक्रमादित्याला विचारलं–"राजन्, शत्रुजितने वीरसिंहाला काही ही शिक्षा केली नाही हे थोडं असंगत नाही वाटत आपल्याला? शरदिजने तक्रार केली म्हणून वस्तुस्थिति जाणून घेण्यासाठी राजा शत्रुजित निघाला. तिथं वीरसिंहाबद्दल एक काय अनेक तक्रारी त्याला ऐकायला मिळाल्या. कित्येक लोकांनी वीरसिंहाच्या अत्याचाराच्या अनेक कहाण्या राजाला ऐकवल्या. तरी सुद्धा राजाने विक्रमसिंहाला एक वर्षाची मुदत दिली. या अवधीत

वीरसिंह तक्रार करणाऱ्या लोकांवर सूड घेईल हे काय राजाला माहीत नव्हतं? शेवटी वीरसिंहाला केवळ आपल्या अधिकारावरून दूर करून शत्रुजित गप्प बसला. त्याने वीरसिंहाला कडक शिक्षा का केली नाही? या माझ्या प्रश्नांची उत्तरं माहीत असून ही जर तुम्ही न दिलीत तर तुमचं डोकं फाटून त्याचे शतशः तुकडे होतील!"

राजा विक्रमादित्याने उत्तर दिलं– "शत्रुजितने जे काहीं केले त्यात असंगत असं मला तर काही दिसत नाही! केवळ प्रजेच्या कल्याणासाठी शरदिजने राजाकडे तक्रार केली होती. स्वतःच्या फायद्याचा उद्देश त्याच्या मनात मुळिच नव्हता. म्हणूनच त्याच्या सांगण्याचा पडताळा पाहण्यासाठी राजा शत्रुजित वीरसिंहाकडे आला होता. लोकांनी फक्त आपल्यावर झालेल्या अन्यायाची गोष्ट राजाला सांगितली. राजा आपण होऊन त्यांच्याकडे आल्यावर लोकांनी आपलं तोंड उचकटलं. त्यांच्या कल्याणासाठी शरदिजने प्रयत्न केला, पण या लोकांनी त्याला जरा सुद्धा मदत केली नाही. यावरून राजाच्या लक्षात आलं की सगळे भेकड आहेत, संधिसाधु आहेत. म्हणून राजाने असा विचार केला की जनतेत चेतना आली पाहिजे. मगच त्याने वीरसिंहाला एक वर्षाची मुदत दिली. यानंतर जे काही घडलं ते राजा शत्रुजितच्या अंदाजाप्रमाणे घडलं. गुलामीच्या बेड्या कोणी बाहेरून येऊन तोडील असं समजणं चुकीचं आहे. या बेड्यांना तोडून टाकण्याचं काम गुलामांनीच केलं पाहिजे. हे रहस्य लोकांना फार उशीरा कळलं. लोकांच्या या भेकड वृत्तीने वीरसिंहाला दुष्ट बनवलं होतं. अशा माणसाला त्याच्या पदावरून दूर करणे ही एक कठोर शिक्षाच आहे. प्रजेवर अत्याचार करणाऱ्या वीरसिंहाला हीं शिक्षा म्हणजे जिवंतपणी मरण नव्हे का?"

राजाच्या उत्तराने वेताळाचे समाधान झाले. मग तो प्रेतासह अदृश्य झाला नि झाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)

एक होती म्हातारी. धन-संपत्ति पुष्कळ होती तिच्याजवळ. पण एका नातीशिवाय आपलं म्हणावं असं कोणी नव्हतं तिचं. तरीही म्हातारी नातीचे मुळिच लाड करीत नसे; कडक शिस्तीत वाढवत असे ती नातीला!

नातीला घर म्हणजे तुरुंगच वाटे! एवढ्या मोठ्या घरात त्या लहान जिवाला फक्त आजो अन् एक पाळलेला पोपट तेवढा पहायला मिळे, कंटाळून जाई बिचारी! पण आजीच्या भीतीने ती काही बोलूही शकत नसे. म्हातारी जेव्हा काही कामासाठी बाहेर जाई, तेव्हा मात्र नातीचा राग खूप उफाळून येऊन बोलका होई. भान न राहून ती कडक आवाजात म्हणे– "देवा! ही म्हातारी मेली झटपट तर!"

म्हातारीच्या गैरहजेरीत हेच शब्द नात अनेकदा उच्चारी अन् आपला राग हलका करी. पण घरातल्या पोपटाने मात्र ते शब्द नेहमीं नेहमी ऐकून चांगले पाठ केले. एक दिवस म्हातारीच्या समोरच पोपट म्हणाला–"देवा! ही म्हातारी मेली झटपट तर!"

पोपटाचे हे बोलणे ऐकून म्हातारीने डोळे वटारले! पोपटाला हे शब्द शिकवले तरी कोणी? खूप विचार केला तिने. पण आपल्या नातीबद्दल मात्र तिला मुळिसुद्धा शंका आली नाही; कारण म्हातारीसमोर तर ती कधी 'ब्र' ही काढत नसे.

एक दिवस म्हातारीशी गप्पा मारायला शेजारची एक म्हातारी आली. दोघीजणी बसून काही-बाही बोलत बसल्या. तिथेच पोपटाचा पिंजराही टांगला होता. त्याला वाटलं आपणही बोलावं काही तरी. तो म्हणाला–"देवा! ही म्हातारी मेली झटपट तर!"

ते ऐकताच शेजारची म्हातारी पांढरीच पडली! एक शब्द सुद्धा बोलू शकेना ती! एकाएकी जणू तिची वाचाच गेली! काही न बोलता ती एकदम उठून निघून गेली तेथून! म्हातारीला हा अपमानच वाटला आपला! पोपटाचं बोलणं सुधारण्याबद्दल तिने खूप विचार केला. त्याच गल्लीत रामशास्त्री नावाचा एक पंडित रहात असे. त्याच्या घरीही एक पोपट होता पाळलेला. म्हातारीला वाटलं की, पोपटांच्या बाबतीत पंडिताला खूप माहिती असेल.

त्याच दिवशी म्हातारी गेली रामशास्त्रीकडे, अन् म्हणाली–"शास्त्रीबुवा, माझा पोपट काही चांगलं बोलत नाही. कोणी आलं अन् पोपट वेडंवाकडं बोलला तर बरं नाही वाटत नं! तेव्हा तो चांगलं बोलेल असा काही उपाय सुचवा नं!"

यावर हसून पंडित म्हणाला–"हे तर मोठं सोपं काम आहे! आमचा पोपट खूप चांगले शब्द बोलतो. त्याला एकही वाईट शब्द माहीत नाही. दोन-तीन दिवस आमचा पोपट तुझ्या पोपटाबरोबर राहिला, तर त्यालाही काही चांगलं बोलता येईल. घेऊन जा आमचा पोपट थोडे दिवस, अन् त्याला तुझ्या पोपटाच्या पिंजऱ्यातच ठेव."

म्हातारीने पंडिताचे आभार मानले अन् पंडिताचा पोपट घेऊन ती घरी परतली. तिने पंडिताचा पोपट आपल्या पोपटाबरोबर ठेऊन दिला. अन् मगच सुटकेचा श्वास सोडला!

इतक्यात नव्या पोपटाला पाहून म्हातारीचा पोपट डोळे मिचकावून बोलला– "देवा! ही म्हातारी झटपट मेली तर!"

यावर पंडिताचा पोपट ताबडतोब बोलला–"तथास्तु!"

रागाने म्हातारी लाल झाली! अन् चिडून तिने पिंजरा उघडला! पोपट बाहेर पडून उडून जाऊ लागले, तर म्हातारी म्हणाली–"जा मरा मेल्यांनो, निर्लज्ज कुठचे!"

चांदोबा पुरवणी–१८

ज्ञानाचा खजिना

तो कोण?

प्राचीन काळची गोष्ट आहे. मदुरा नगरीत एक स्वरूप-सुंदर राजनर्तकी रहात असे. नगरातील मोठ-मोठे शेठसावकार तिच्या घरी येत.

एकदा राजनर्तकी आपल्या महालाच्या सज्ज्यात उभी होती. एक तरुण भिक्षु राजनर्तकीच्या महालासमोर कोणाशी तरी बोलत उभा होता. नर्तकीने त्या तरुण भिक्षूला पाहिलं. त्याचं रंग-रूप नि बोलण्याची शैली तिला फार आवडली.

त्या रात्री तोच तरुण भिक्षु नर्तकीच्या महाला बाहेर एका वृक्षाखाली विश्रांति घेत होता. नर्तकीने त्याला पाहिलं. त्या भिक्षूला बोलवण्यासाठी तिने आपल्या एका सेविकेला पाठवलं. त्याच सेविकेच्या हातीं भिक्षूने प्रतिसंदेश पाठविला–"जरूर येईन, पण इतक्या लवकर नाही. अजून ती वेळ आलेली नाही."

ही घटना घडून बराच काळ लोटला. त्या नर्तकीवर चोरीचा आळ आला. तिचे दोन्ही हाथ कापून, तिला मदुरा नगरीच्या बाहेर हाकलून देण्यात आलं. या स्थितीत तरूण भिक्षु विचारपूस करण्यासाठी तिच्याजवळ आला. तरूण भिक्षूने शोक-विव्हल नर्तकीचं मस्तक आपल्या मांडीवर घेतलं नि म्हणाला–"तुझ्या जवळ येण्याची माझी वेळ आता आली आहे." मग त्या युवक भिक्षूने आपल्या अमृत वाणीने तिला सान्त्वना दिली. तिच्या मनाला शांतता मिळाली. नंतर नर्तकीने शांततापूर्वक प्राण सोडला.

या सुप्रसिद्ध कथेतील तो युवक भिक्षु कोण? ही नर्तकी कोणती?

[पान ३६ पहा]

तुम्हाला माहीत आहे?

१. इसवी सन पूर्व चौथ्या शतकात एका परदेशी यात्रेकरूने भारताचा प्रवास केला आणि जे अनुभव आले ते पुस्तक रूपाने लिहून ठेवले आहेत. हा परदेशी कोण?

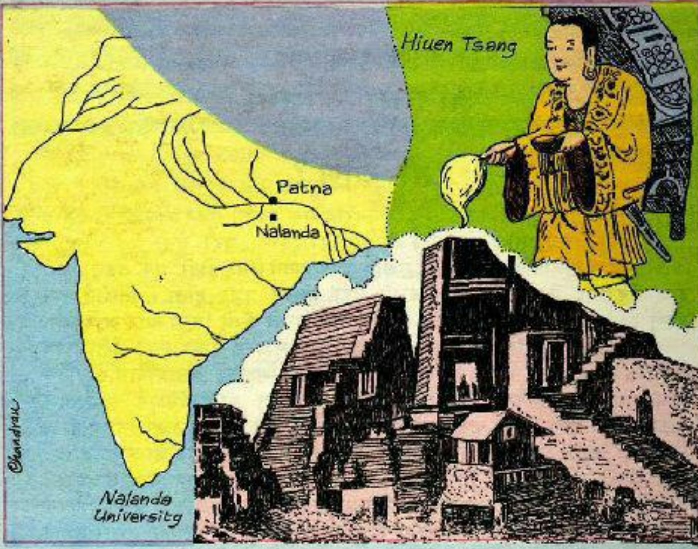
२. सम्राट अशोकाचा एक संदेशवाहक जेव्हा श्रीलंकेत पोचला होता, तेव्हा तेथे कोण राज्य करीत होता?

३. हा संदेशवाहक कोण? तो कोणत्या साली तेथे पोचला?

४. या संदेशवाहकानंतर जो दुसरा संदेशवाहक श्रीलंकेत पोचला, त्याचं नाव काय होतं?

५. दुसरा संदेशवाहक आपल्या बरोबर जो अनमोल उपहार घेऊन गेला होता तो कोणता?

[पान ३६ पहा]

भारत : तेव्हा आणि आता

नालंदा विश्वविद्यालय

तक्षशिला आणि नालंदा या प्राचीन विश्वविद्यालयांमुळे आपल्या देशाचं नाव जगभर प्रसिद्ध झालं. आजच्या बिहार राज्यांतील पाटणा शहराच्या दक्षिण दिशेला ९० कि.मि. अंतरावर बडगाव नावाचं एक गाव आहे. इथे प्राचीन नालंदा विश्वविद्यालयाचे अवशेष पहावयास सापडतात.

याच ठिकाणी सिद्धार्थाने आपल्या अहिंसेच्या सिद्धांताचा बरेच दिवस प्रचार केला. म्हणून हा प्रदेश फार पवित्र मानला जातो. सम्राट अशोकानें इथे एक बौद्ध-स्तूप बनविला होता. महावीर काही काळ इथं राहिले होते. दहा हजार विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाची व्यवस्था करणाऱ्या या महान् विश्वविद्यालयाची स्थापना कोणी केली हे अजून माहीत झालेलं नाही.

सुप्रसिद्ध चीनी प्रवासी ह्यू-एन्-त्संगने इसवी सनापूर्वी सातव्या शतकात या विश्वविद्यालयाला भेट दिली. येथील विद्यार्थ्यांची शिस्तप्रियता आणि ज्ञानलालसा यांची प्रशंसा या प्रवाशाने आपल्या पुस्तकात केलेली आहे. पाचव्या शतकात गुप्त वंशातील सम्राट नरसिंह गुप्त बालादित्याने नालंदा मध्ये एक सुंदर मंदिर बांधलं आणि त्या मंदिरात बुद्ध भगवानांची ८० फुट उंचीची मूर्ति प्रतिष्ठापित केली असं ह्यू-एन्-त्संगने लिहिलं आहे. ह्यू-एन्-त्संगने जेव्हा या विश्वविद्यालयाला भेट दिली, तेव्हा शिलाभद्र नावाचे एक महान पंडित येथील कुलपति होते.

तिबेट, चीन, इंडोनेशिया या देशातून आणि विशेषत: जावा सारख्या देशांतून अनेक विद्यार्थी नालंदा विश्वविद्यालयात शिक्षणासाठी येत असत.

या विश्वविद्यालयाचं एक वैशिष्ठ्य असं होतं की येथील ग्रंथालयाचा व्याप तीन इमारतींभर पसरलेला होता नि प्रत्येक इमारत नऊ मजल्यांची होती. असं सांगतात की त्या काळी जास्तीत जास्त पुस्तके इथेच उपलब्ध होत.

एवढं मोठं विश्वविद्यालय काळाच्या उदरात कसं गडप झालं हे समजत नाही. काही पुराव्यांचे आधारे असं वाटतं की हे विश्वविद्यालय भयंकर अग्नि-प्रकोपाच्या तडाख्यात सापडलं असावं. ही आग कशी लागली असावी ? विदेशी आक्रामकांनी ते नष्ट केलं असावं असाही संभव आहे.

आज नालंदाचे ध्वंसावशेष मात्र दिसतात आणि आपल्या उज्ज्वल भूत काळाची आठवण करून देतात. या ध्वंसावशेषात एक विशाल बौद्ध-स्तूप दिसतो नि त्याच्या मागे दृष्टीस पडतात राजगीरचे डोंगर !

सायकलची कथा

सायकल नि मोटर-कार यांपैकी तुम्हाला कोण आवडते ? सर्वंजण कारच अधिक पसंत करतात. पण सायकलीची ही आपली काही विशेषता आहे. अनुभवी लोक सांगतील की वेताच्या अंतराच्या सफरीसाठी सायकलच उत्तम ! आज जगात ८० कोटी सायकली आहेत. आणि दररोज सायकलींची मागणी वाढतच आहे. सायकल वर प्रवास केला की शरीराला आपोआप व्यायाम होतो. सायकलींमुळे आसपासचे वातावरण दूषित होत नाही. गर्दीच्या रस्त्यांवर ही सायकल वेगाने चालवता येते. म्हणून वेताच्या अंतरावर लवकर पोंचायचे असेल तर सर्वांत उत्तम सायकलच !

चांदोबाच्या बातम्या

खेड्यात प्रचलित इलाज

आज ही खेड्यांतून जडी-बूटी नि पानांचा रस यांचा औषध म्हणून उपयोग केला जातो. या ग्रामीण औषधींकडे आज मोठमोठ्या आंतर्राष्ट्रीय चिकित्सा-संशोधन करणाऱ्या संस्थांचे लक्ष आकर्षित होत आहे. आधुनिक चिकित्सा आजकाल फार खर्चाची होत चालली आहे, त्यामुळे सामान्य जनतेला ती परवडत नाही. चिकित्सा शास्त्रातील तज्ञ मंडळींना आता हे पटू लागले आहे की जरी या ग्रामीण औषधींकडे अलिकडे लोकांचे दुर्लक्ष झाले असले, तरी अनेक वेळी हे ग्रामीण इलाज फार उपयुक्त ठरतात.

साहित्य सोनियाचिया खाणी

१. भारताच्या प्राचीन राजवंशांचं विवरण कोणत्या पुराणात आहे?
२. 'सारे जहाँ से अच्छा' या कवितेचा कवि कोण?
३. भारताच्या एका राजनैतिक नेत्याने रामायण आणि महाभारत सोप्या भाषेत संक्षिप्त स्वरूपात लिहिले आहे. तो नेता कोणता?
४. अंकगणित व बीजगणितावर लिहिलेल्या प्राचीन ग्रंथाचे नाव काय? त्याचा लेखक कोण?
५. इंग्रजी भाषेत किती शब्द आहेत?

उत्तरावली

तो कोण?

उपगुप्त ; वासवदत्ता.

तुम्हाला माहीत आहे?

१. ग्रीस देशाचा मेगॅस्थनीस.
२. देवानांप्रिय तिस्सा नावाचा राजा.
३. अशोकाचा मुलगा महेन्द्र; इ.पू. २५१ मध्ये.
४. अशोकाची मुलगी संघमित्रा.
५. बोधिवृक्षाचे कलम.

साहित्य

१. मत्स्यपुराण.
२. मुहम्मद इक्बाल.
३. सी. राजगोपालाचारी.
४. लीलावती भास्कराचार्य.
५. सुमारे ३,००,००० शब्द.

[मागील अंकावरून पुढे]

कृष्णवर्मा रात्र भर चालत राहिला नि दुसऱ्या दिवशी दुपार पर्यंत कौमुदी देशाच्या पूर्वेकडील जंगलात पोचला. त्या जंगलात एका ठिकाणी खूप मोठं एक चंदनाचं झाड त्याला दिसलं. त्या झाडाखाली दोन सापांनी लपेटलेली एक दगडाची मूर्ति त्याला दिसली. कृष्णवर्मा लक्षपूर्वक आसपास पाहू लागला.

त्याने आपल्या घोड्याला एका बाजूला उभं केलं, म्यानातून तलवार काढली आणि त्या मूर्तिकडे तो जाऊ लागला. इतक्यात मागून एक आवाज त्याने ऐकला– "थांबा!"

आश्चर्याने कृष्णवर्माने मागे वळून पाहिलं. नुकत्याच मिशा फुटलेल्या एका तरुणाने कृष्णवर्माला नमस्कार केला नि तो त्याच्या जवळ आला.

कृष्णवर्माने आश्चर्यचकित होऊन विचारलं–"तू कोण?"

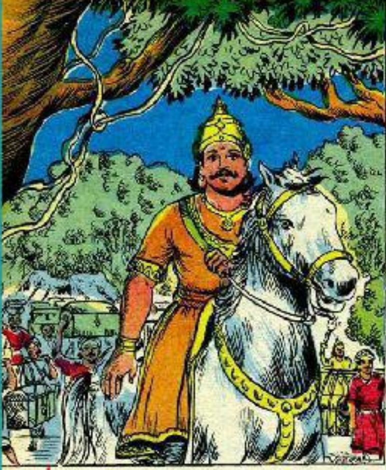
यावर नतमस्तक होऊन तो तरूण म्हणाला–"ज्याच्यासाठी तुम्हाला इथं यावं लागलं, तो तर मी!"

हे उत्तर नि त्याच्यातील स्वराचे मार्दव पाहून कृष्णवर्माने तिला ओळखले, आणि अमळ संशयपूर्वक विचारले-"राजकुमारी?"

"होय, मीच राजकुमारी ज्योत्स्ना! मंजूषेवरील काढलेल्या चित्रांच्या साह्याने आपण बरोबर यथास्थान आलात. तिसऱ्या परीक्षेत ही अशा रीतीने तुम्ही पास झालात. आता चला." राजकुमारी म्हणाली.

ज्योत्स्ना एका झाडाखाली बसली. आपल्या पदरात बांधून ठेवलेलं एक जुनं ताडपत्र तिने काढलं. आणि म्हणाली– "माझा तुमच्यावर विश्वास आहे. दिलेला शब्द तुम्ही परत घेणार नाही हे मी जाणते.

भानुमती सावळे

पिढयान् पिढ्या आमच्या कुटुंबाशी संबंधित ताड-पत्रांवर लिहिलेला एक ग्रंथ आहे. त्याचं हे एक पान आहे. याबाबत काही महत्त्वाचं आपल्याला सांगायचं आहे मला."

आणि मग ज्योत्स्ना पुन: सांगू लागली– "गोष्ट फार जुनी आहे. शेकडो वर्षा-पूर्वीची. आमच्या देशात एक राजा होऊन गेला–हैहयवर्मा. तो मोठा वीर-पराक्रमी होता, नि राजनीतिज्ञ पण! त्याला मंत्र-तंत्र विद्या ही अवगत होती.

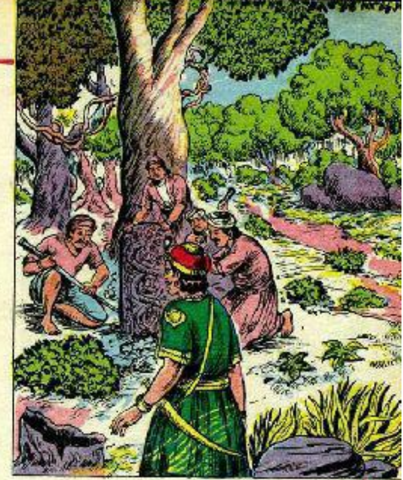
दुर्भाग्याची गोष्ट अशी की त्याचा मुलगा अजेयवर्मा निघाला बुद्धू नि मूर्ख शिरोमणी! हैहयवर्माला धास्ती वाटू लागली की मोठ्या परिश्रमाने जी राज्ये आणि संपत्ति त्याने मिळविली, मुलाच्या राज्यात ती सर्व नष्ट होणार! म्हणून त्याने बरीच संपत्ति व मंत्र-तलवार एका सुरक्षित जागी लपवून ठेवली. जादू-विद्येच्या आपल्या गुरूच्या मदतीने त्याने त्या ठिकाणी जादूचा पहारा ठेवला.

पण त्या पहाऱ्या बाबत अथवा ती संपत्ति परत मिळविण्याचं रहस्य त्याने कोणाला ही सांगितलं नाही. तरी पण या सर्व गोष्टींची माहिती या ताडपत्रावर लिहिलेली आहे. ती अशी–'सर्व संपत्ति मी कौमुदी देशाच्या पूर्वेकडे लपवून ठेवलेली आहे. सर्पांनी लपेटलेल्या दगडाच्या मूर्तीवरून ती जागा ओळखता येईल. ती अपार संपत्ति नि मंत्र-खड्ग मिळविण्यासाठी मी योजलेला जादूचा पहारा हटवून त्या जागी पोंचण्यासाठी मंत्र-तंत्राचे ज्ञान असण्याची मुळिच आवश्यकता नाही. फक्त चिंतनशक्ति नि कुशाग्र बुद्धि असली म्हणजे बस. साहसी, बुद्धिमान आणि धार्मिक वृत्तीच्या माणसाला ही सर्व संपत्ति प्राप्त करणं सहज शक्य-आहे!' आमच्या वंशाचा असा नियम आहे की हे ताड-पत्र केवळ राजानेच वाचावं.

हैहयवर्माला जे भय वाटत होतं ते बरोबरच ठरलं. अजेयवर्मा आणि नंतरच्या राजांनी फारच गलथानपणे राज्य चालवलं. त्यामुळे मांडलिक राजे बंडखोर बनले. त्यांनी आपलं स्वातंत्र्य घोषित केलं. एवढंच नाही तर काही राजांनी कौमुदी राज्याच्या काही भागावर हल्ला करून ते भाग आपल्या राज्यात सामिल केले. हैहयवर्माने आपली सारी संपत्ति मोठ्या रहस्यपूर्ण पद्धतीने लपवून ठेवली होती, त्यामुळे तीबाबत मात्र कुणाला काही कळू शकले नाही. आमच्याच वंशातील दोन-तीन राजांनी ही संपत्ति मिळविण्याचा प्रयत्न केला, पण त्यांना काही मिळू शकले नाही. सापांनी वेढलेली ही मूर्ति दूर हटविण्याचा काहीं राजांनी प्रयत्न केला. त्यांची कल्पना होती की खाली एकादा भुयारी मार्ग असेल. पण ही मूर्ति एक इंच भर इकडे-तिकडे सारण्याचे त्यांना जमले नाही.

माझ्या वडिलांना मुलगा नव्हता, मीच त्यांची एकुलती एक मुलगी. म्हणून हे ताड-पत्र वाचण्याची मला संधि मिळाली. ते वाचून मी ही इथे आले, ही सर्प-मूर्ति पाहिली. मला समजत नाही की हा खजिना कसा मिळवावा.

तुमची योग्यता नि चिंतन-शक्ति लक्षात घेऊन माझा तुमच्यावरील विश्वास पक्का झाला. माझी खात्री आहे की हे अशक्य काम तुम्ही सहज करू शकाल! खजिना मिळेल न मिळेल, पण माझी इच्छा आहे की ते मंत्र-खड्ग तुम्हाला मिळावे.

म्हणून माझं लग्न जेव्हां राजनैतिक समस्या झाली, तेव्हां मी तिला तीन परीक्षांच्या स्वरूपात बदलून टाकलं आणि या मंजूषेवर ती चित्रांकित केली. जेव्हा माझ्या हेरांनी मला सांगितलं की तुम्ही एकटेच घोड्यावर बसून इकडे निघालात, तेव्हां मला वाटलं की आपल्याला रहस्य समजलं आहे. तुम्ही कोणत्याही संकटात पडू नये असं पाहणं हे मला आपलं कर्तव्य आहे असं वाटलं. म्हणून मी आपल्या मागोमाग निघाले. जादूने भरलेली ही समस्या आहे. कोणास ठाऊक पुढे आणखी काय काय वाढून ठेवलंय! आता या शेवटच्या क्षणी मला वाटू लागलंय की मी तुम्हाला प्रोत्साहन देऊन

एकाद्या अज्ञात संकटाशी तोंड द्यायला लावीत आहे." कृष्णवर्माला हे सर्व सांगत असताना ज्योत्स्ना भयभीत झालेली दिसत होती.

ही गोष्ट ऐकून कृष्णवर्मा हंसला. ज्योत्स्नाला त्याने सांगितले–"असं बघ राजकुमारी, या खजिन्यावर जादूचा पहारा असला, तरी तो मिळविण्यासाठी जादू-विद्येचं ज्ञान आवश्यक नाही हे हैहयवर्माने स्पष्टपणे सुचविले आहे न? ते तू विसरत आहेस. याबाबतीत भिण्याचे काहीच कारण मला तरी दिसत नाही. तू अकारण काळजी करीत आहेस. मी प्रयत्न अवश्य करीन. माझी विचार-शक्ति आणि शारीरिक बलाचा मी संपूर्ण उपयोग केल्यावर यश मिळो वा न मिळो, मला त्याची पर्वा नाही. चल." कृष्णवर्मा सापांनी वेढलेल्या त्या मूर्तीजवळ गेला आणि बारकाईने तिचे निरीक्षण करू लागला.

थोडा वेळ मूर्तीचे निरीक्षण केल्यावर कृष्णवर्मा एकदम म्हणाला–"ज्योत्स्ना, बघ, या इथे बघ बरं!" मूर्तीच्या वरच्या भागात जिथे त्या सापांच्या जोडप्याचे फणे एकमेकांसमोर आले होते, त्या जागी तो पहात होता. ज्योत्स्नाने पण पाहिलं. तिथं मधली दोन इंचांची जागा विशेष उभारलेली दिसत होती.

"होय, याच जागेत काही तरी विशेष असलं पाहिजे जरूर!" ज्योत्स्ना म्हणाली.

कृष्णवर्मा म्हणाला–"निःसंशय! इथं थोडा प्रयत्न करून पाहिला पाहिजे. त्याने ज्योत्स्नाला जरा बाजूला व्हायला सांगितलं. हातात धनुष्यबाण घेतला, बाणाचा असा नेम धरला की बाण बरोबर त्या गोल जागेच्या मध्यावर जाऊन लागावा. त्याने बाण सोडला नि तो ठीक आपल्या लक्ष्यावर जाऊन आपटला.

दुसऱ्याच क्षणी तिथं प्रखर प्रकाश पसरला. एक भयानक आवाज ऐकू आला. सर्पांनी लपेटलेली ती मूर्ति एकदम अदृश्य झाली. तिथं एक भुयार दृष्टीस पडलं आत उतरण्याच्या पायऱ्या दिसू लागल्या.

अशा रीतीने कृष्णवर्माचा प्रयत्न आता यशस्वी झाला होता. या यशामुळे दोघांना ही अत्यन्त आनन्द झाला. पुढे कृष्णवर्मा नि मागे ज्योत्स्ना असे दोघे जण त्या भुयारात उतरून गेले. पायऱ्या उतरून गेल्यावर एक अरुंद वाट दिसली त्यांना. त्या रस्त्याने पुढे गेल्यावर कृष्णवर्मा आणि ज्योत्स्ना एका खुल्या मैदानात पोचले.

त्या मैदानाच्या मध्यभागी एक सरोवर होतं. त्या सरोवरात सर्वत्र सुवर्ण-कमळे विखुरलेली होती. आसपासचा सर्व परिसर मोठा नयनरम्य दिसत होता. तलावाच्या मध्यभागी एक श्वेतकमळ फुललेलं होतं. सरोवराच्या उजव्या बाजूला एक विशाल वृक्ष होता. या वृक्षाच्या चौफेर एक दगडी चबुतरा बांधलेला होता. या चबुतऱ्यावर दोन कलश ठेवलेले होते, आणि त्यांच्यावर झाकणं घातलेली होती.

हे सर्व पाहून ज्योत्स्ना म्हणाली–"असं वाटतं की इथं ही काही रहस्य लपलेलं आहे!"

कृष्णवर्मा म्हणाला–"मला ही असंच वाटतंय. अभूतपूर्व वस्तु सहज बऱ्या हाती लागतील!" थोडा विचार करून तो पुन्हा म्हणाला–"कदाचित् ही सोन्याची कमळं असतील. धन-संपत्तिचा खजिना! ते श्वेत-कमळ असेल जादूची तलवार!

तिथपर्यंत कसं पोचायचं याचं रहस्य या कलषांत लपवून ठेवलं असेल हैहयवर्माने!"

मग तो सरळ त्या झाडापाशी गेला. दोन्ही कलषांची झाकणं त्याने उघडली. एका कलषात निरनिराळी स्वादिष्ट पक्वान्ने भरलेली होती, त्यांचा सुवास दरवळत होता वातावरणात! दुसऱ्या कलषात तांदूळ भरलेले होते.

कृष्णवर्माने त्या दोन्ही कलषांकडे पाहिले, अमळ विचार केला नि तो झाडाच्या मागे गेला. तिथे त्याला दिसल्या दोन चुली, दोन भांडी नि दोन लाकडं! ज्योत्स्नाकडे वळून तो म्हणाला–"पाहिलंस ना? खजिन्यासाठी जे इथे येतील, त्यांच्या

बुद्धीची ही खास परीक्षा आहे. अनोळखीच्या ठिकाणी गेलं म्हणजे शिजवून तयार ठेवलेलं अन्न खाऊ नये." मग तांदूळ भरलेला कलष हातात घेऊन तो सरोवराकडे निघाला.

कलष आपल्या हाती मागत ज्योत्स्ना म्हणाली–"मला द्या तो. मी तांदूळ धुवून आणते."

पण कृष्णवर्माने हे काम तिला सोपविले नाही.

"नाही, हे काम मीच करीन. या सरोवरात ही काही रहस्य लपलं असण्याची शक्यता आहे. तू इथंच थांब." असं सांगून कृष्णवर्माने एक आणखी रिकामं भांडं आपल्या हातात घेतलं आणि तो सरोवराकडे निघाला. रिकाम्या भांड्यात त्याने सरोवरातील पाणी घेतले नि त्या पाण्याने तांदूळ धुण्याचा प्रयत्न तो करू लागला.

पण पाहता पाहता तांदूळाचा स्पर्श होताच पाणी गरम होऊ लागलं. तांदुळां-बरोबर संपूर्ण भांडं असं काही गरम झालं की ते धरून ठेवणं ही कठिण झालं. अशा स्थितीत कृष्णवर्माने ते भांडं दिलं सोडून सरोवरात.

भांडं जसं सरोवरात पडलं, लगेच ते जादूचं सरोवर अदृश्य झालं. तिथे हिरे-मोत्यांच्या राशी दिसूं लागल्या. ज्योत्स्ना नि कृष्णवर्मा आश्चर्य आणि आनंदाने त्या धनराशींकडे पाहू लागले. एकदम त्यांना जादूच्या तलवारीची आठवण झाली, कारण ती तिथं दिसत नव्हती. आता खजिना सापडल्याचा आनंद संपुष्टात आला नि ते दोघे ही जादूची तलवार शोधू लागले.

फार शोध न करता, त्या रत्न-राशीत त्यांना चमकती कमळ दिसली. पण ही बहुधा जादूची तलवार नसावी.

ज्योत्स्ना म्हणाली–"आता पर्यंत स्वर्ण-कमळाच्या हिरे-मोत्यांच्या राशी आपण बनवू शकलो, आता या श्वेत-कमळांतून जादूची तलवार कशी बरे काढता येईल?"

कृष्णवर्माने या प्रश्नाचं काही उत्तर दिलं नाही. तो त्या श्वेत-कमळाजवळ गेला. हातात धरून कमळ त्याने जोरात उपटलं. ते फूल झालं अदृश्य नि तिथं एक राक्षस दिसू लागला!

कृष्णवर्मा आणि ज्योत्स्ना तलवारीच्या ऐवजी राक्षसाला पाहून आश्चर्यचकित झाले. राक्षसाने विकट हास्य करीत प्रश्न विचारला–"राजकुमार, तुला खजिना तर मिळाला! तो घेऊन जाण्याचं टाकून मला अशा रीतीने बोलवण्यात काय बरे तुझा उद्देश आहे?"

कृष्णवर्माने गंभीरपणे राक्षसाला सांगितलं–"मी जर धनलोभी राजकुमार असतो, तर माझ्याकडे तू तुच्छपणे पहाणं योग्यच होतं. पण मी तसा नाही. मी संपत्तिसाठी मरणारा लोभी माणूस नाही. ती जादूची अद्भुत तलवार मला पाहिजे, आणि मी ती प्राप्त केल्याशिवाय राहणार नाही."

हे बोलणं ऐकून खदखदा हसत राक्षस म्हणाला–"लोभ आणि स्वार्थ या काही वाईट गोष्टी नाहीत. त्या माणसात प्रगति घडवून आणतात. राजधर्म जाणणाऱ्या सर्वोत्तम माणसालाच ती तलवार मिळू शकेल. युद्धाच्या वेळी उपयोगी पडणाऱ्या त्या तलवारीत अशी काय विशेषता आहे? पैशाने मिळत नाही असं काय आहे या जगात? माझं ऐकशील तर खजिना घे नि आल्या वाटेने परत जा."

कृष्णवर्माने मंद-स्मित केलं आणि म्हणाला–"तुझं म्हणणं मला मुळिच पटत नाही. जरा नीट ऐक. माझ्या उत्तरांतून मी राजधर्मच निभावीत असल्याचं तुझ्या लक्षात नाहीं आलं? प्रगति होते सतत परिश्रम करण्याने, धन संपत्तीने नव्हे. या सर्वत्र पसरलेल्या निसर्गा द्वारे परमेश्वराने मनुष्याला आवश्यक ते अन्न नि पाणी दिलेले आहे. जेव्हा निसर्ग अन्न-पाणी देणार नाही, तेव्हां वेड्यासारखे लोक ज्या संपत्तीच्या मागे लागतात ती संपति माणसाची तहान-भूक भागवू शकेल का? म्हणून निसर्गातील हा मूळ श्रोत कायम ठेवणं, सशक्त माणसांच्या तावडीतून दुर्बलांना

वाचवणं हाच तर राजधर्म नाही का? दुष्ट शक्तींपासून जनतेचं रक्षण करणं हाच राजाचा धर्म. म्हणूनच राजाला दंड-दमन नीतीचा अवलंब करावा लागतो. म्हणून राजाला आपल्या कर्तव्याचे पालन करण्यासाठी तलवारीचाच अधिक उपयोग आहे."

कृष्णवर्मांचे उद्गार ऐकून राक्षसाच्या मनात त्याच्याबद्दल आदर निर्माण झाला. त्याला नमस्कार करून राक्षस म्हणाला– "राजकुमार, तुझ्यासारख्या सर्वोत्तम व धार्मिक प्रवृत्तीच्या माणसाची मी अनेक दिवस वाट पहात आहे. ही घे अद्भुत महिमाशाली मंत्रबद्ध जादूची तलवार! या तलवारीचं नाव चन्द्रहास." राक्षसाने हवेत हात फिरवला आणि आपल्या हातात आलेली तलवार कृष्णवर्मांला दिली. मग त्याने कृष्णवर्माला सांगितलं–" राजकुमार, ज्याच्या हातात ही जादूची तलवार असेल, त्याचा कधी ही पराजय होणार नाही. ही जादूची तलवार आणि अपार संपत्ति यांच्या साह्याने तू आपल्या प्रजेला सुखी कर."

एवढं सांगून राक्षस अदृश्य झाला. ज्योत्स्नाच्या हाती ती तलवार देण्यासाठी हात पुढे करीत कृष्णवर्मा म्हणाला– "ज्योत्स्ना, तुझी तिसरी परीक्षा ही संपली आता. तुझ्या वंशाच्या पूर्वजांचा अपूर्व ठेवा असलेली ही तलवार राहू दे तुझ्या हाती. घे ही!"

पण ज्योत्स्नाने तलवार आपल्या हातात घेतली नाही. गोड हसत ती कृष्णवर्माला म्हणाली–" हे पहा, परीक्षेत उत्तीर्ण होऊन जो पुरस्कार तुम्हाला मिळाला आहे, त्याच्यावर फक्त तुमचाच अधिकार आहे. त्या अधिकारावर मी का बरे आक्रमण करावे?"

कृष्णवर्मा पण संतोषपूर्वक हंसला. दोघे ही राजधानीत परत आले. चन्द्रकान्त राजाने आपल्या मुलीच्या तोंडून सर्व हकीगत कौतुकाने ऐकली नि तो अत्यंत प्रसन्न झाला. लवकरच एका सुमुहूर्तावर ज्योत्स्ना नि कृष्णवर्मा यांचा विवाह-समारंभ मोठ्या थाटात साजरा झाला.

श्रीजगन्नाथचा इतिहास

त्या रात्री संधि मिळताच ललिताने आपल्या वडिलांना सांगून टाकलं की आपल्या पतीची लेण्यांतील परमेश्वराला एकदा पाहण्याची इच्छा आहे.

विश्वावसूने अमळ रागाने मुलीकडे पाहिले, पण तो काही बोलला मात्र नाही.

ललिता थोडा वेळ काही बोलली नाही, मग म्हणाली–"पिताजी, मी आपली एकुलती एक मुलगी आहे ना! ज्या परमेश्वराची तुम्ही पूजा करीत आहात, तुमच्या नंतर ती पूजा कोण करणार बरं? आपला जावई असल्यामुळे ती जबाबदारी विद्यापतीची नाही का? असं असेल तर माझ्या पतीला त्या परमेश्वराचं दर्शन घडवण्यात चूक काय आहे?"

विश्वावसूने विचारले–" मुली, तुझा नवरा आपल्या बरोबर या जंगलात कायमचा राहील असा तुला विश्वास वाटतो?"

"पिताजी, जर तुम्ही त्याला आपला मुलगा मानलंत आणि त्याच्यावर प्रेम केलंत तर तो इथं न राहता कोठे बरं जाईल?" ललिताने वडिलांना विचारलं.

मुलीच्या डोक्यावर प्रेमाने हात फिरवीत विश्वावसु म्हणाला–" असं बघ, विद्यापती इथल्या पेक्षा निराळं वातावरण, आचार-व्यवहार नि संस्कृतीत वाढला आहे हे तू जाणतेसच. ठीक आहे. तुझ्या संतोषासाठी मी तुझी ही इच्छा पूर्ण करीन."

परमेश्वराच्या पूजेची जबाबदारी दुसऱ्या कोणावर सोंपवण्याच्या वेळीच त्या लेण्याचा

२. दगडाच्या मूर्तीची चोरी

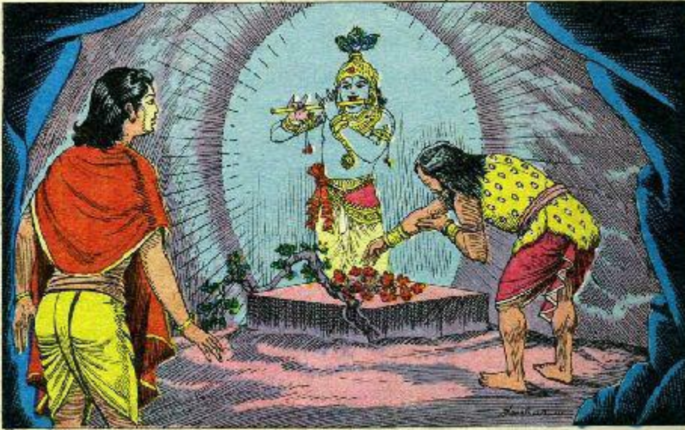
रस्ता कुणाला दाखवणं शक्य होतं, तोपर्यंत तो गुप्त ठेवण्याचा एक नियम होता. या नियमाचं उल्लंघन करणं योग्य नाही म्हणून विश्वावसूने सांगितलं की विद्यापतीच्या डोळ्यांवर एक पट्टी बांधण्यात येईल. विद्यापतीने ही अट मान्य केली.

दुसऱ्या दिवशी नेहमी प्रमाणे विश्वावसु सूर्योदयापूर्वी एक तास आंथरुणातून उठला आणि तयार झाला. नंतर विद्यापतीच्या डोळ्यांवर एक काळी पट्टी बांधली आणि त्याचा उजवा हात पकडून त्याला रस्ता माहीत न होईल अशा रीतीने विश्वावसु लेण्याकडे जायला निघाला.

विद्यापतीने अगोदरच आपल्या डाव्या हाताच्या मुठीत थोडी मोहरी घेतली होती. ती रस्त्यात थोडी टाकत तो चालू लागला. अशा रीतीने लेण्याच्या रस्त्यावर विद्यापतीने सर्वत्र थोडी थोडी मोहरी विखरून टाकली.

एका ठिकाणी विश्वावसु थांबला. त्याने विद्यापतीला सांगितलं–"आपण लेण्यापाशी पोचलो आहोत आता. अमळ वाकून लेण्यात प्रवेश करायचा हं. चल." आत गेल्यावर विश्वावसूने विद्यापतीच्या डोळ्यांवरील पट्टी सोडून टाकली.

विद्यापतीने डोळे उघडून पाहिलं. चारी बाजूंना अंधारच अंधार! हळू हळू थोडं दिसू लागलं. अस्पष्ट! लेण्याच्या मध्यभागी एक दगडाचा चौथरा होता. त्यावर विद्यापतीची दृष्टि खिळली. विश्वावसूने त्या चौथऱ्यावर काही फुलं वाहिली.

एकदम त्या लेण्यात निळ्या रंगाचा प्रकाश पसरू लागला. थोड्याच वेळात बांसरी वाजवणाऱ्या श्रीकृष्णाची प्रतिमा विद्यापतीला तिथं दिसली. आनंद आणि आश्चर्याने विद्यापती भावविह्वल झाला. त्याच्या तोंडातून शब्द उमटला–"वाहवा!"

विश्वावसूनें विद्यापतीच्या पाठीवर हात ठेवीत विचारलं–"काय झालं बेटा!"

आता विद्यापति शुद्धीवर आला, पण काही बोलला मात्र नाही. गप्पच राहिला.

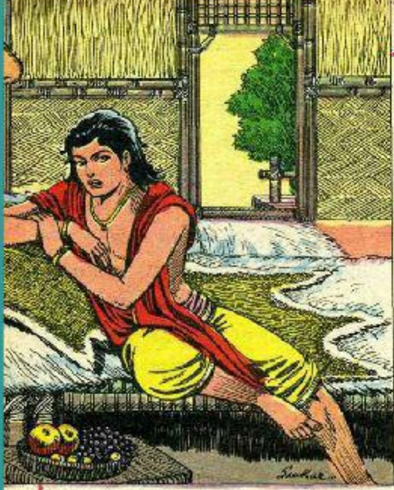
विश्वावसूच्या लक्षात आलं की आपल्या भावोद्गाराचं कारण विद्यापती सांगू इच्छित नाही. म्हणून विश्वावसूने पुन्हा आपला प्रश्न विचारला. गुहेपर्यंत येताना विद्यापतीच्या डोळ्यावर जशी पट्टी बांधली होशी, तरी विश्वावसूने पुन्हा पट्टी बांधली. पतीला पाहताच ललिताने विचारलं–"काय दिसलं तुम्हाला गुहेत?"

विद्यापति दुःखाने म्हणाला–"सर्वत्र अंधार पसरलेल्या गुहेत मला काय दिसणार? मी काहीच विशेष असं पाहिलं नाही."

गुहेत जे अलौकिक नि अद्भुत दृश्य त्याने पाहिलं होतं. त्या बाबत आपली पत्नी ललिता हिच्याशीं बोलणं विद्यापतीला इष्ट वाटलं नाही. ते रहस्य आपल्या मनात साठवून ठेवणं ही त्याला मोठ्या कष्टाचं झालं. अशा विशेष परिस्थितीचा अनुभव अजून पर्यंत कधी त्याला आलेला नव्हता.

इन्द्रद्युम्न महाराजांनी दैवी प्रेरणेने भावी पिढ्यांच्या कल्याणासाठी एक महत्कार्य

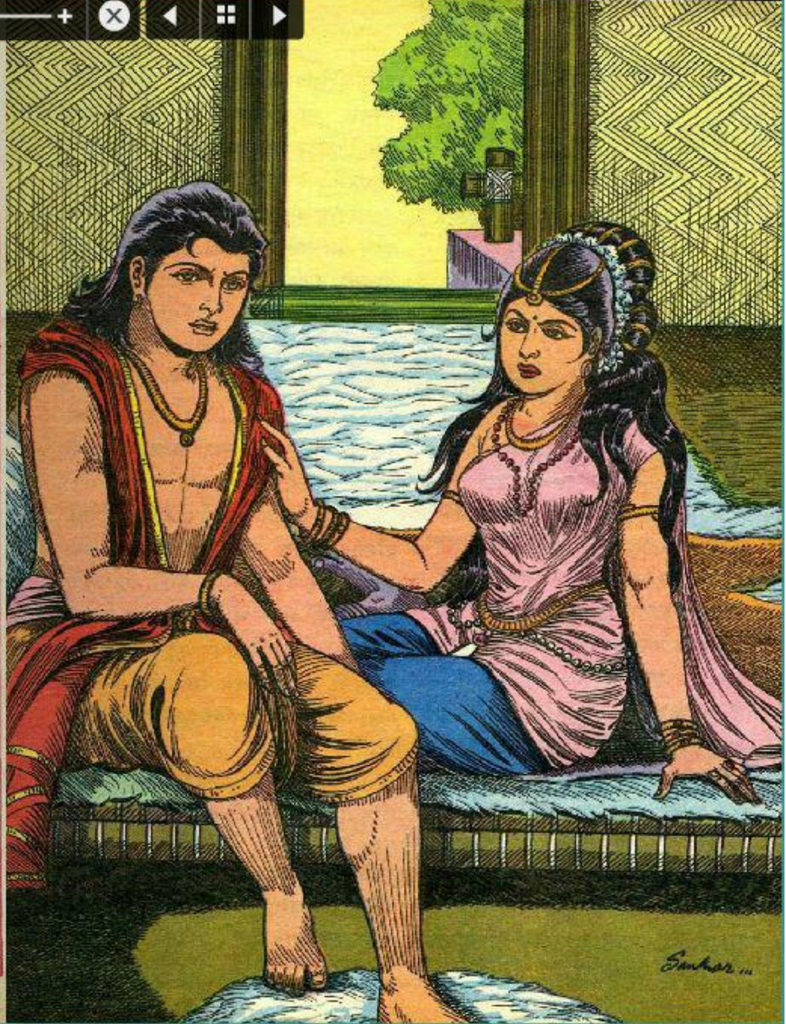
अंगिकारलं आणि एक मोठी जबाबदारी माझ्या वर सोपविली. महाराजांच्या आज्ञेवरून एक दैवी कार्य संपन्न करण्यासाठी मी स्वत: निघालो होतो, पण वाटेत थांबलो नि ललिताशी लग्न केले. म्हणून गुहेतील अनुभवाबाबत ललिताशी बोलण्याऐवजी सोपवलेले कार्य पूर्ण करणे अधिक महत्त्वाचे– विद्यापतीच्या मनात असे काही विचार आले.

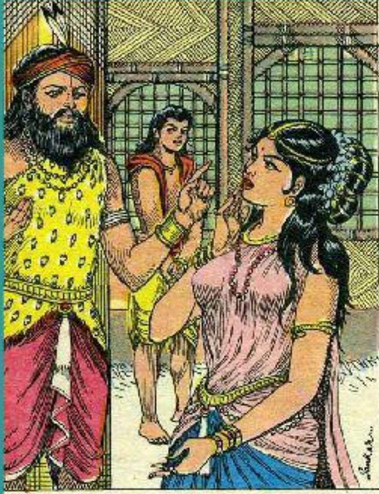
हे रहस्य ललिताला न सांगितले, तर कदाचित् आपली समस्या लवकर सुटेल असे विद्यापतीला वाटले. विश्वावसु ज्या मूर्तीची पूजा करीत आहे ती श्रीकृष्णाची आहे हे विद्यापतीला समजलं. त्याने बेत केला की ही श्रीकृष्णाची मूर्ती घेऊन राजधानीला जायचं. लगेच त्याच्या मनात आणखी ही एक विचार आला की ज्या विश्वावसूने आपणावर इतका विश्वास ठेवला, त्याच्याशी ही प्रतारणा तर नाही ना होणार? असा दुष्टपणा करणं योग्य होईल का?

अशा रीतीने विद्यापति धर्म-अधर्म नि बरं-वाईट याबाबत बराच वेळ विचार करीत राहिला. एक विचार त्याच्या मनात असा ही आला की विश्वावसूने खरोखरीच त्याच्यावर विश्वास ठेवलाच नव्हता. अन्यथा गुहेपर्यंत जाण्यासाठी त्याच्या डोळ्यांवर पट्टी बांधण्यात आली नसती. असं असेल तर गुहेतून परमेश्वराची मूर्ति घेऊन जाण्यात अधर्म कसला?

याप्रमाणे दिवस भर विद्यापति विचार करीत राहिला. मनात तो थोडा सचिन्त ही होता. याच विचारांनी त्याला रात्री झोप ही येईना. पण केवळ विचार करीत राहून समस्या थोड्याच सुटतात?

विद्यापती मध्ये झालेला बदल पाहून ललिता उदास झाली. विद्यापतीच्या उदासीनतेचं कारण काय असावं याबाबत ती विचार करू लागली. त्याचं मन शहरातल्यां सुख-सोयींकडे अधिक आकर्षित होत आहे का? आपल्याशी विवाह करून त्याला पश्चात्ताप तर झालेला नाही? खरी

गोष्ट जाणून घेण्यासाठी एक दिवशी ललिताने विद्यापतीला विचारलं–"नाथ, आपण का बरे असे दुःखी-कष्टी आहात?"

"शहरातील सुख-सोयी इथं नाहीत याचं मला जरा ही दुःख नाही. राजधानीत राहणाऱ्या आपल्या आई-वडिलांना सोडून मी इथं आलो. आता बरेच दिवस झाले. माझ्याबद्दल काही वार्ता न कळल्यामुळे ते काळजी करीत असतील. मुलगा या नात्याने माझे कर्तव्य नाही का की एकदा जाऊन आपल्या वृद्ध आई-वडिलांची खबर घ्यावी? तुला सोडून जाणं ही मला भावत नाही. बरं, तुला घेऊन गेलो तर तेथील सर्व लोक मोठ्या विचित्रपणे तुझ्याकडे पाहतील! आणि शिवाय तुझ्यावर एवढं प्रेम करणारे तुझे वडील तुझ्या विरहाने येथे सुखाने राहू शकतील का?" विद्यापतीने विचारले.

ललिता म्हणाली–"जोपर्यंत माझ्यावर तुमचं प्रेम आहे, तोपर्यंत मला कसली हीं काळजी नाही. लोक माझ्याविषयी काय म्हणतील–याची मला पर्वा नाही." थोडा वेळ गप्प राहून डोळे पुशीत ललिता सांगू लागली–"माझी तुमच्या बरोबर येण्याची खूप इच्छा आहे, पण आले तर वडिलांची देखरेख कोण करणार याचीच मला काळजी लागून राहिली आहे."

"तुला काळजी वाटणे साहजिकच आहे. वडिलांना असं एकटं सोडून तू माझ्या बरोबर येणं योग्य होणार नाही. म्हणून तू इथंच रहा. तू परवानगी दिलीस तर मी आपल्या आई-वडिलांची एकदा भेट घेऊ इच्छितो. मी लवकरच परत येईन याबाबत तुला शंका नको." विद्यापतीने आश्वासन दिले.

आपला उदास चेहरा वर करीत ललिताने विचारले–"खरंच? तुम्ही नक्की परत याल?"

"तुला टाकून मी एकटा कसा राहू शकेन?" विद्यापति म्हणाला. ललिताला आश्वासन मिळालं.

"असं असेल तर तुम्ही जाऊ शकता. लवकर परत यायचं हं! माझ्या सासू-सासऱ्यांना आपण सांगा की त्यांचे आशीर्वाद प्राप्त करण्याच्या शुभ दिवसाची मी वाट पहात आहे." ललिताने विनवणी केली.

आपल्या पतीच्या इच्छेबाबत ललिताने वडिलांशी बोलणे केले. विश्वावसूने ही त्याला आपली संमति दिली.

विश्वावसूला विद्यापतीचे हे विचार योग्यच वाटले. जावयाच्या परतीच्या प्रवासासाठी एक छान घोडा सजविण्यात आला.

विश्वावसु आणि ललिता यांचा निरोप घेऊन विद्यापति घोड्यावर बसला नि राजधानीकडे निघाला. ललिताने साश्रु नयनांनी विद्यापतीला रवाना केले.

काही दिवसांपूर्वी गुहेकडे जाताना गुप्त रीतीने जी मोहरी विद्यापति रस्त्यात टाकत गेला, ती त्या त्या ठिकाणी आता उगवून आली होती. त्या खुणांच्या साह्याने लेण्याचा रस्ता विद्यापतीला स्वच्छ दिसला. आणि तो सहज त्या गुहेजवळ पोंचू शकला. गुहेच्या प्रवेश-द्वारी मोठमोठे दगड ठेवलेले होते.

विद्यापति घोड्यावरून खाली उतरला. अत्यंत सावधपणे त्याने गुहेत प्रवेश केला. मनातल्या मनात त्याने परमेश्वराशी क्षमा-याचना केली–"भगवन्, आपणावर संपूर्ण विश्वास ठेवून मला जे श्रेष्ठ वाटतं ते कर्तव्य मी करणार आहे. काही अपराध घडला तर आपणच मला क्षमा करायची! दुसरं कोण माझं संरक्षण करणार?" नंतर दगडी चौरंगावर ठेवलेली ती छोटी दगडी मूर्ति त्याने आपल्या हातात उचलली आणि आपल्या डोळ्यांनी तिला स्पर्श केला. मग ती मूर्ति आपल्या पिशवीत घालून तो गुहेच्या बाहेर आला, नि घोड्यावर स्वार झाला.

विद्यापतीला राजधानीचा रस्ता बरोबर माहीत नव्हता. तरी पण परमेश्वरावर विश्वास ठेवून त्याने घोड्याला टाच दिली. विद्यापतीला बरोबर घेऊन घोडा दौडू लागला. (पुढील अंकांत समाप्त)

चाणाक्षपणा

विजयपुरीच्या दरबारातला रामदेव, मोठा जादूगार होता. आणि त्याचबरोबर चाणाक्षही होता तो! एकदा राजाने राजघराण्यातील उंची वस्तूंच्या प्रदर्शनाचे आयोजन केले. सर्व जनतेलाही सर्व पहाण्याची संधि मिळाल्याचा आनन्द लुटता यावा अशी त्याची इच्छा होती. रामदेवही आपला मित्र हरीश याला घेऊन ते प्रदर्शन पहायला गेला.

तेथील पहारेकऱ्यांची नजर चुकवून हरीशने हळूच एक नवलाख हार आपल्या खिशात टाकला. पण हरीशच्या नजरेतून हा प्रकार सुटला नाही; तो ते पाहून मनात चांगलाच चरकला! चोरी उघडकीस आणावी तर प्रिय मित्र कैदेत जाणार! अशा ऐन मोक्यावर रामदेवची बुद्धि मोठ्या चाणाक्षपणे काम करी; त्याबद्दलच तो खूप प्रसिद्ध होता.

दरबारी जादूगार रामदेवने प्रदर्शन पहायला लोकांना आव्हान करून म्हटले– "भाईबंदांनो! मी आत्ता तुम्हाला एक जादू करून दाखवतो पहा. मी यातून एक नवलाख हार नाहीसा करून आपल्या मित्राच्या खिशातून बाहेर काढून दाखवतो!" इतके बोलून त्याने आपला हात हवेतून एकदा फिरवल्यासारखा केला आणि आपला दोस्त हरीश याच्या खिशातून हार बाहेर काढला! लोकांनीही चकित होऊन टाळ्या वाजवल्या.

दोस्त हरीशचे तर शरमेने पाणी-पाणी झाले! पण चाणाक्षपणाने रामदेवने ज्या खुबीने आपल्याला वाचवले, ते पाहून त्याने मनातल्या मनात रामदेवची खूप तारीफही केली.

म्हाताऱ्याची हुशारी

खूप जुनी गोष्ट आहे. ग्रीस देशात एक म्हातारा-म्हातारी रहात असत. एके दिवशी म्हातारा आपल्या बायकोला म्हणाला–"अग, आज पैशांची फार गरज आहे. आपली गाय बाजारात विकून ये. मीच गेलो असतो, पण माझा पाय लचकला आहे, चालता नाही येणार मला."

गाय हाकत हाकत म्हातारी निघाली बाजाराकडे. रस्त्यात म्हातारीला तीन चोरांनी हेरले, गाय खूपच आवडली त्यांना! म्हातारी गाय विकायला चालली आहे हे ही ताडलं त्यांनी. आता ती गाय स्वस्तात कशी मिळवायची याबद्दल एक योजना बनवली चोरांनी.

त्यातला एकजण म्हातारीला गाठून म्हणाला–"आजी, ही बकरी विकायलाच चालवली आहे ना?"

"अरे वेडा कुठला! समोर गाय दिसते आहे, अन् बकरी म्हणतोस तिला?" त्याच्यावर रागावत म्हातारी म्हणाली.

चोराने डोळे चोळून चोळून साफ केल्यासारखं करून गायीकडे तीन-चारदा बारकाईने पाहिले; आणि पुन्हा म्हटले– "आजी, रामाची शप्पथ! मी खोटं नाही बोलत! ही तर बकरीच आहे. तीस रुपयाला द्यायची असली तर बघा, मीच घेईन विकत ही."

म्हातारी पुढे निघाली, तेव्हा पाळी पाळीने दुसऱ्या व तिसऱ्या चोरांनी ही तिला गाठले. गायीला बकरी म्हणून त्यांनी म्हातारीशी सौदा करायचा घाट घातला. म्हातारीचा आपल्यावरील विश्वास उडाला.

म्हातारीने अशा तऱ्हेने गाय बकरीच्या किमतीत विकून टाकली अन् घरी जाऊन

म्हाताऱ्या नवऱ्यापुढे सगळा पाढा वाचला. विक्रीबद्दलच्या चोरांचं वर्णनही तिने अगदी बरोबर सांगितले, त्यावरून तीन्ही ठक आपल्या शेजारच्याच गावचे आहेत, हे म्हाताऱ्याने बरोबर ओळखले. म्हातारा बायकोला म्हणाला–"व्हायचं ते झालं, तू आता काळजी करू नकोस. पुढचं सगळं मी घेतो संभाळून."

म्हातारा नंतर बाहेर गेला. एकाच प्रकारचे दिसणारे दोन ससे तो बाजारातून घेऊन आला. एक ससा त्याने घरात टोपल्याखाली झाकून ठेवला, आणि दुसरा ससा आणखी एका टोपल्यात घालून बरोबर घेऊन तो बाहेर पडला. जाताना बायकोला त्याने सांगितले–"अग, आज आपल्याकडे जेवायला पाहुणे येतील. पुरणाच्या पोळ्या, बदकाचं तळलेलं मांस आणि भजी असा स्वयंपाक तयार ठेव. घरी परत आल्याबरोबर मी तुला विचारीन कि आज स्वयंपाक काय काय केला आहेस? तेव्हा तू लगेच उत्तर दे, की सशाहाती तुम्ही निरोप दिल्याप्रमाणे सर्व तयार आहे." म्हातारीला नीट सर्व समजावून सांगून म्हातारा निघून गेला.

तो जेव्हा शेजारच्या गावी पोचला तेव्हा ते तिघेही चोर त्याला गुत्यात दिसले. तिघंही खूप पिऊन तर्र झालेले होते. म्हाताऱ्याला पाहून त्यांनी ओळखले आणि थट्टा करण्याच्या सुरात म्हणू लागले– "अरे म्हाताऱ्या, तुझ्या बायकोला गाय आणि बकरी यांच्यातला फरकही समजत नाही बरं का!"

"अरे काय करू मुलांनो! तिचं तर अलिकडे डोकंच फिरलंय जसं काही! हां, पण स्वयंपाक मात्र अजूनही झकास बनवते हं ती!" म्हातारा म्हणाला.

"चला, येवढं तरी चांगलं आहे ना!" एक चोर म्हणाला.

काहीतरी विचारात पडल्यासारखे करीत म्हातारा स्वतःशीच बोलू लागला– "आज काय बरं स्वयंपाक करायला कळवावं?....हां...भजी, पुरणाच्या पोळ्या अन् बदकाचं तळलेलं मांस वा! काय मजा येईल जेवायला!" नंतर टोपल्यातनं ससा बाहेर काढून तो त्याला म्हणाला–"हे बघ सशा, लवकर घरी जा, अन् मालकिणीला सांग की, आज पुरणपोळी, भजी आणि तळलेलं बदकाचं मांस तयार ठेव." सशाला असा निरोप सांगून म्हाताऱ्याने त्याला सोडून दिले.

बापरे! टणाटण उड्या मारत क्षणार्धात ससा तिथून नाहीसा झाला! ते पाहून चोर तर दचकलेच! एकाने म्हाताऱ्याला विचारले–"तो ससा काय खरोखरच तुझ्या घरी जाऊन म्हातारीला निरोप देईल?"

"हां, हां! देईल तर! इतकासा छोटा होता ना, तेव्हापासून माझ्या अंगाखांद्यावरच वाढला आहे तो! असली सगळी कामं तर तोच करतो ना रोजच्या रोज! आज तुम्ही तिघंही चला माझ्याबरोबर. आमच्याच घरी जेवा आज. म्हणजे कळेल तुम्हाला मी म्हणतो ते बरोबर आहे की नाही. मग तर बसेल विश्वास? चला तर!" म्हाताऱ्याने आग्रहच धरला.

तिघं चोरही निघाले खरं काय ते पहायला. खरं असेल तर चांगलं जेवायलाही मिळेल. घरी पोचल्या बरोबर म्हाताऱ्याने विचारले–"स्वयंपाक काय केला आहेस?"

"सशाच्या हाता जे जे करायला कळवलं होतं, ते सर्व बनवलंय मी!" म्हातारी उत्तरली.

म्हातारीने नंतर चारी जणांना जेवण वाढले. म्हातारा म्हटल्याप्रमाणेच सर्व पदार्थ तयार होते. चोर आपसात कुजबुजू लागले. नन्तर तो ससा आपल्याला विकावा, अशी ते म्हाताऱ्याला गळ घालू लागले.

"ए! माझा लाडका ससा मी का म्हणून विकीन? नाही रे बाबा, मी नाही विकणार त्याला!" म्हातारा म्हणाला.

यावर चोरांनी सशाची किमत हजार रूपयांपर्यंत वाढवली. तरी म्हातारा

आपलंच म्हणणं धरून बसला. मग म्हातारी मधेच नवऱ्याला म्हणाली–"अहो, पहा, पोरांचं मन गेलंय सशावर. विकून टाका नं त्यांना! तुम्हालाही पैशाची अडचण आहे ना?"

आता म्हातारा चोरांना म्हणाला–"अरे आमची गाय जशी बकरी बनली, तसं सशाचं काही झालं तर?" चोर म्हणाले–"तसं काही होणार नाही बरं बाबा!"

इतकं बोलून झाल्यावर हजार रुपये घेऊन म्हाताऱ्याने टोपल्याखाली झाकलेला ससा त्यांना देऊन टाकला.

ससा घेऊन चोर निघाले आपल्या गावाकडे, वाटेत त्यांना वाटले की आपणही आपापल्या घरी निरोप पाठवून आपल्या बायकांना काय काय तयार ठेवावं, हे कळवू या. तिघांनीही सशाला आपले निरनिराळे बेत सांगितले अन् सोडून दिले त्याला. ससा एकदम अदृश्य झाला!

तिघंही आपापल्या घरी गेले तेव्हा त्यांना कळलं की, सशाने निरोप दिलाच नाही! मग तिघंही त्याच पावली पुन्हा म्हाताऱ्याकडे गेले. अन् लागले तणतणायला.

म्हाताऱ्याने त्यांना विचारले–"अरे, पण सशाला पाठवताना तुम्ही त्याला चांगलं कुरवाळलं होतं की नाही?"

चोरांनी नम्रा मान हलवत म्हटले–"नाही बाबा!"

"हां, मग नक्कीच सशाचं मूठभर हवेत रूपांतर झालं असलं पाहिजे बघा!" म्हातारा म्हणाला.

"काय? हवेत रूपान्तर? शुद्धीत आहेस न म्हाताऱ्या?" चोरांनी विचारले.

यावर हसत म्हातारा म्हणाला–"पहा बाबा पोरांनो, येवढी मोठी गाय बदलून बकरी झाली, तर सशाची हवा झाली असेल यात काय नवल?"

आता चोर समजून चुकले की म्हाताऱ्याने चांगला सूड घेतला आहे! अन् एवढंसं तोंड करून तिथून निघून गेले!

नुकसान-भरपाई

सुरकुलवाडीत एक कोंडिबा नावाचा माणूस रहात असे. आपल्या परसात त्याने एक गुळवेल लावली. मोठ्या प्रेमाने तो तिची देखरेख करी. मधून मधून खत घाली, वेळे वर पाणी देई. वेल खूप परसली थोड्याच दिवसात. शेजारच्या घराच्या भिंतीवर ती वेल चढली.

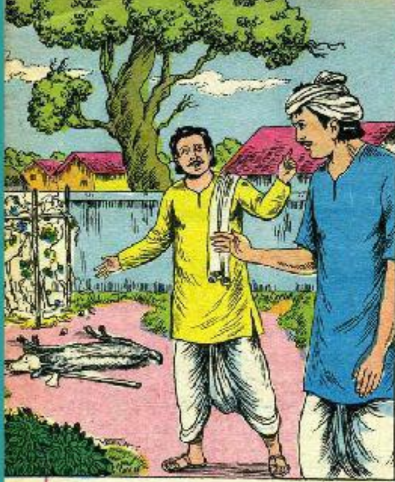
शेजारी एक शेतकरी रहात असे. त्याचं नाव भीमल. तो चांगला लठ्ठ आणि श्रीमंत होता. भीमलची बकरी भिंतीवर चढली नि तिने गुळवेलीची काही पाने खाल्ली. योगायोगाने कोंडिबाने ते पाहिले. त्याने दगड फेकला नि बकरीला हुसकाऊन लावलं. भीमलकडे जाऊन याबाबत तक्रार ही केली. आणि वर त्याला सुचवलं की त्याने आपल्या बकरीला घरात एकाद्या खुंट्याला बांधून ठेवावं, नाहीतर जंगलात चरायला पाठवावं.

भीमलला कोंडिबाचा राग आला, पण तो काही बोलला नाही. यानंतर ही तीन-चार वेळा बकरी आली, कोंडिबाने सबूरीनें तिला हाकलून दिलं.

एक दिवशी सकाळी भीमलची बकरी आली आणि तिने सारी गुळवेल फस्त केली. हे पाहून कोंडिबाला अनावर राग आला. त्याने उचलली कुऱ्हाड आणि फेकली बकरीच्या दिशेने. कुऱ्हाड बकरीच्या डोक्यावर पडली, आणि ती तिथेच व्याकुळ होऊन मेलेली पाहून कोंडिबाला फार दुःख झालं!

भीमलला आपली बकरी मेल्याची वार्ता समजली. तो लगेच कोंडिबाच्या घरी आला. मिशांवर ताव देत म्हणाला–"तुला माहीत आहे माझी बकरी चांगल्या जातीची होती. शंभर रुपये मोजून मी तिला खरेदी केलं होतं. आता माझी नुकसान-भरपाई कर."

रंगराव कुलकर्णी

कोंडिबा दहा रुपये नुकसान-भरपाई द्यायला तयार होता. फार तर बकरीच्या बदली बकरी द्यायला त्याची हरकत नव्हती. पण भीमल आपलीच मागणी धरून बसला. त्याला शंभर रुपये नुकसान-भरपाई पाहिजे होती.

कोंडिबाला भीमलचा खूप राग आला. त्याने साफ सांगून टाकलं–"असशील मोठा मान्यवर शेतकरी! मला नाही त्याची परवा! दहा रुपयांहून जास्त एक फुटकी कवडी देणार नाही मी तुला. काय करायचंय ते कर."

भीमल तडक गावच्या जमीनदाराकडे गेला. कोंडिबाच्या कुऱ्हाडीने कशी त्याची बकरी मेली हे त्याने सांगितले. आणि विनंती केली की त्याला शंभर रुपये नुकसान-भरपाई मिळवून द्यावी.

सुरकुलवाडीचा जमीनदार होता शंकेखोर. कोणाचा दोष आहे नि कोण निर्दोष आहे हे ताबडतोब त्याच्या लक्षात येत नसे. कोणी त्याच्याकडे येऊन काही सांगू लागला की त्याला ते सगळं खरं वाटायचं. एवढ्या-तेवढ्या गोष्टीला तो घाबरून असे.

भीमलची तक्रार ऐकून जमीनदाराने कोंडिबाला आपल्याकडे बोलवून घेतले.

कोंडिबा म्हणाला–"मी काही जाणून-बुजून बकरीला मारलं नाही. माझी सगळी गुळवेल तिने खाऊन टाकली म्हणून मी तिच्यावर कुऱ्हाड फेकली. ती नेमकी तिच्या डोक्यावर पडली नि मेली बिचारी!"

"चूक तुझी आहे न? मग आता नुकसान-भरपाई कर." जमीनदाराने न्याय दिला.

कोंडिबा म्हणाला–"माझी काय बरं चूक झाली? मी गुळवेल लावली नसती, तर बकरी आली नसती, नि अशा रीतीने ती मेली नसती. जे काही घडलं त्याचं कारण आहे ही सिंची गुळवेल!"

"बरोबर आहे तुझं म्हणणं! तू ही वेल लावलीसच का?" जमीनदाराने विचारले.

कोंडिबाने थोडा विचार केला. आणि मग म्हणाला–"समोरच्या घरात राहणारा केसर एकदा माझ्याकडे आला. आणि त्याने मला गुळवेलीचं बी दिलं. मग मी ते माझ्या परसात लावलं. आपणच सांगा माझी काय बरं चूक आहे यात?"

आता जमीनदाराला वाटलं की खरा दोषी आहे केसर. त्याने केसरला बोलवलं.

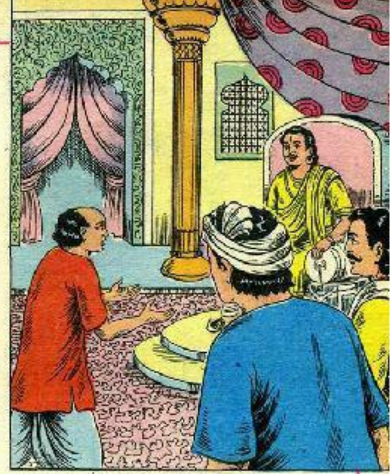
भीतीने केसर थर थर कापू लागला.

"मला समजलं की तू कोंडिबाला गुळवेलीचं बी दिलंस! खरं खरं सांग तू दिलंस की नाही बी?" जमीनदाराने दरडावून केसरला विचारले.

केसरने कबूल केलं. तो म्हणाला–"ही गोष्ट तर खरी आहे. मी दिलं बी."

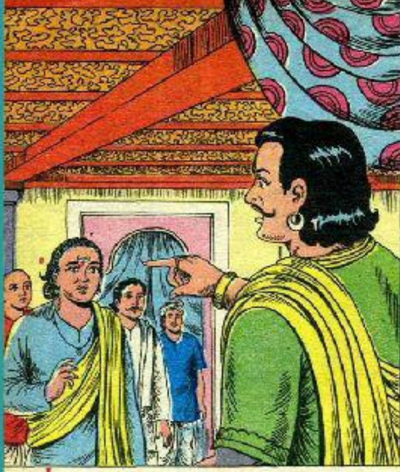
"मग बघ, तू त्याला बी दिलंस. त्याने ते आपल्या परसात लावलं. वेल भिंतीवर पसरली आणि भीमलच्या बकरीने ती खाल्ली. कोंडिबाने तिच्यावर कुऱ्हाड फेकली नि बिचारी बकरी मेली. तू जर बी दिलं नसतंस, तर हे सगळं घडलं नसतं. चूक तुझी आहे. आहे की नाही?" जमीनदाराने केसरला विचारलं.

हे सर्व ऐकून केसर चांगलाच घाबरला. जरा सावरून म्हणाला–"हुजूर, मला तर यात माझा जरा सुद्धा दोष दिसत नाही. सगळा दोष त्या धनेश्वरचा आहे!"

"धनेश्वर? तो कोण?" जमीनदाराने विचारले.

केसरने सांगितलं–"तो आहे या गांवा-तला एक छोटा वैद्य. एकदा माझ्या अंगाला खाज सुटली, म्हणून मी धनेश्वरकडे गेलो. मला भूक ही लागत नसे. त्याने मला गुळवेलीचं बी दिलं आणि सांगितलं की तू गुळवेलीचं सत्त्व खाल्लंस तर तुझी तब्येत छान सुधारेल. त्या बीपैकी काही मी कोंडिबाला दिलं. मला वाटलं, त्याला ही गुळवेलीच्या सत्वाचा उपयोग होईल. यात मी काय बरं अपराध केला? तेव्हां या सगळ्याचं मूळ आहे धनेश्वर!"

केसरचं म्हणणं जमीनदाराला पटलं. त्याने लगेच धनेश्वरला बोलवून घेतलं. जमीनदार कसा एक नंबरचा लहरी आहे हे धनेश्वरला चांगलं माहीत होतं. तो धावत-पळत जमीनदाराकडे येऊन हजर झाला.

धनेश्वरला पाहताच जमीनदाराने त्याला धमकी दिली–"का रे धनेश्वर, हे तू काय केलंस? केसर तुझ्याकडे आला तर त्याला औषध द्यायचं टाकून तू गुळवेलीचं बी का दिलंस? गुळवेल परसांत लावून तिचं सत्त्व तू त्याला का खायला सांगितलंस?"

धनेश्वरच्या लक्षात येईना की त्याने केलं त्यात बिघडलं काय? त्याने जमीनदाराला विचारलं–"मग यात कुणाचं काय नुकसान केलं मी हुजूर?"

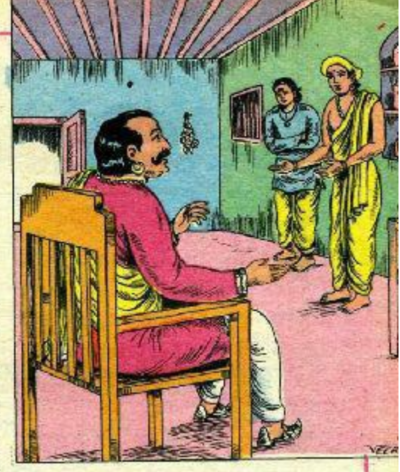
"नुकसान अवश्य झालं. असं बघ, तू केसरला जे बी दिलंस त्यांतल काही त्याने कोंडिबाला दिलं. कोंडिबाने हे बी परसात लावलं, एक वेल उगवली. ती चांगली वाढली-पसरली. भीमलच्या बकरीने ही वेल खाऊन टाकली. कोंडिबाने रागाच्या भरात बकरी वर कुऱ्हाड फेकली, ती जमिनीवर पडली नि तडफडून मेली. भीमलचं म्हणणं असं आहे की त्याने शंभर रुपये खर्चून ही बकरी खेडच्या बाजारातून आणली होती. आता भीमलला नुकसान-भरपाई कोण देणार? तू जर केसरला ते बी दिलं नसतंस तर हे सगळं घडलं नसतं. मग दोषी तूच नाहीस का?" जमीनदाराने विचारलें.

हे सगळं ऐकून धनेश्वरला आपल्यावर वज्र-पात झाल्यासारखं वाटलं. यात सारा अपराध भीमलचाच होता. त्याने आपल्या बकरीला खुंटयाला बांधून ठेवलं असतं तर हे सगळं न घडतं! स्वतः अपराध करून हा भीमल नुकसान-भरपाई मिळवण्याच्या प्रयत्नात आहे. जमीनदार कसा लहरी माणूस आहे हे कोंडिबा नि केसर यांना चांगलं माहीत होतं. म्हणून शिताफीने धनेश्वरला दोषी ठरवण्याच्या प्रयत्नात होते. धनेश्वरला एक नामी युक्ति सुचली.

धनेश्वरने जमीनदाराला समजाऊन सांगितलं–"हुजूर, काही साधारण औषध दिलं तर आजार बरा होतो. पण गुळवेलीचं सत्त्व हे असं रामबाण औषध आहे की त्याने अनेक रोग समूळ नाहिसे होतात. केसरला कायम उपयोगी पडेल अशी गुळवेल घरच्या घरी असावी असा विचार करून मी त्याला ते बी दिलं. गुळवेलीचा केवळ त्यालाच नाही अनेकांना उपयोग होईल असा मी विचार करून वैद्य म्हणून माझं कर्तव्य पार पाडलं. मी या गावात वैद्य बनून येऊन राहिलो, त्यामुळे हा सर्व अनर्थ घडला. अन्यथा भीमलचं हे नुकसान झालं नसतं! जे काही झालं त्याचं मला दुःख आहे. पण याला माझा नाइलाज आहे."

जमीनदार पुन्हा मोठ्या विचारात पडला. धनेश्वर जे काही सांगत होता ते जमीनदाराला पटलं. मग त्याने धनेश्वरला विचारलं–"ठीक आहे. मग तुला वैद्य बनून या गावात का बरं रहावं लागलं?"

यावर धनेश्वर म्हणाला–"हुजूर, आपण अगदी योग्य प्रश्न विचारलात मला! यात माझा बिचाऱ्याचा काहीच दोष नाही. मी आपल्या गुरूकडे वैद्यकी शिकत होतो. एकदा आपले पिताश्री श्री. जगन्नाथजी माझ्या गुरूकडे आले नि म्हणाले–'सध्या सुरकुलवाडीत एक ही वैद्य राहिला नाही.

लोकांची यामुळे फारच गैरसोय होत आहे!' त्यावेळी भीमलचे वडील बरेच आजारी होते. आपले वडील नि भीमलचे वडील हे चांगले दोस्त होते. हे आस-पासच्या गावातील सर्वांना चांगलं माहीत आहे. आपण स्वतः ही हे जाणताच नाही का?"

"हो हो, अवश्य! त्यांच्या दोस्तीच्या गोष्टी आज ही लोक सांगत असतात." जमीनदार आनंदाने म्हणाला.

"हुजूर, ती मैत्री आपण विसरला नाहीत! आपली स्मरण-शक्ति फार चांगली आहे!" धनेश्वरने जमीनदाची तोंड भरून स्तुति करायला सुरुवात केली.

जमीनदाराला खूप आनन्द झाला. पण त्याने धनेश्वरला विचारलं–"हे सगळं सोडून मूळ मुद्यावर तर येशील?"

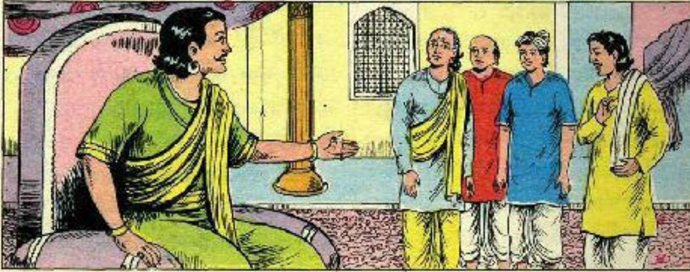
"होय, तेच तर मला आपल्याला सांगायचंय! आपल्या वडिलांची अडचण माझ्या गुरुजींनी जाणली आणि रोग्यांची सेवा करण्यासाठी मला दिलं इथं पाठवून नि काय! तुमच्या पिताजींची विनंती आणि भीमलच्या पिताजींचा आजार या दोन कारणांमुळे मला असं इथं येऊन रहावं लागलं. म्हणून नुकसान-भरपाई त्या दोघांनी द्यावी हेच न्यायाचं होईल." धनेश्वर मूळ मुद्यावर आला.

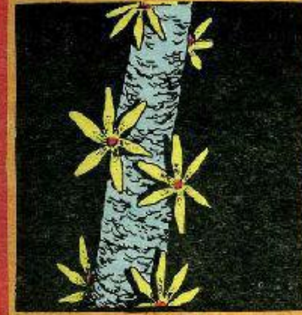
धनेश्वर वैद्याचं म्हणणं जमीनदाराला योग्यच वाटलं. म्हणून जमीनदाराने असा निष्कर्ष काढला की खरे अपराधी आहेत त्याचे वडील नि भीमलचे वडील! मग जमीनदार वैद्याला म्हणाला–"हे बघ धनेश्वर आता मला वस्तु-स्थितीची कल्पना आली. खऱ्या पुढे खोटं टिकूच शकत नाही असं म्हणतात ते खरं! तेच इथं सिद्ध झालं. जे घडलं त्यात तुझा दोष काहीच नाही. माझ्या नि भीमलच्या वडिलांचाच खरं म्हणजे संपूर्ण दोष आहे. पण त्यांच्या-पैकी कोणी आता जिवन्त नाही. त्यांच्या-कडून भरपाई कशी वसूल करता येणार?"

धनेश्वरच्या आतां कोठं जिवात जीव आला. तो जमीनदाराला म्हणाला–"हुजूर, आपण ही आपल्या वडिलांप्रमाणे फार हुशार आहात खरोखर! मेलेले लोक नुकसान-भरपाई कशी करणार?"

यावर जमीनदार भीमल वर चांगलाच गरजला–"जे काही घडलं त्याचं मूळ कारण तूच! शेळ्या-मेंढ्या पाळण्याची तुझी योग्यता नाही खरं म्हणजे. इथून पुढे हे काम सोडून दे झालं! नाही तर तुला या गावातच मी राहू देणार नाही समजलं?"

हा निर्णय ऐकून सगळे खुश झाले. भीमलला मात्र फार दु:ख झालं. नुकसान-भरपाई न होताच हे सगळं प्रकरण अशा रीतीने संपलं.

अद्‌भुत फुले

मलेशियात सीताफळासारखी दिसणारी एक विचित्र जातीची झाडे आहेत. त्यांना इतर झाडांप्रमाणे फांद्यांवर फुलं येत नाहीत, झाडाच्या बुंध्याला आणि त्यांपासून निघणाऱ्या फांद्यांच्या मुळाशी फुले येतात.

अतिशय खारट पाणी

जगातील अतिशय खारट पाण्याचं सरोवर आहे जिबोटीचं 'लेक अस्साल'! याचं पाणी समुद्राच्या पाण्याच्या दसपट खारट आहे. म्हणून या पाण्यात मासे जिवंत रहात नाहीत. हा तलाव समुद्र सपाटीहून ५१० फुट खाली आहे. संपूर्ण आफ्रिका खंडात हाच एक तलाव समुद्र सपाटीच्या खाली आहे. आणि जगातील या प्रकारच्या तलावात हा तिसऱ्या नंबरचा आहे.

ऑस्ट्रेलियातील पांढऱ्या मुंग्या मोठ-मोठी वारुळे बनवतात. ही वारुळे २० फुट उंच नि १०० फुट रुंद असतात.

